

Βαγγέλης Β. Τσακνάκης

**ΑΡΧΑΙΑ ΠΕΡΡΑΙΒΙΑ
&
ΠΕΡΡΑΙΒΙΚΗ ΤΡΙΠΟΛΙΣ**

**Αντανακλάσεις
του Μύθου και της Ιστορίας**

Αθήνα, Αύγουστος 2013

Στην Βασιλική και τον Γιώργο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προεισαγωγικά	5
I. Περραιβία.....	6
α. Εισαγωγή	6
β. Η Περραιβία του μύθου και της λογοτεχνίας	8
γ. Αντανακλάσεις της περραιβικής ιστορίας.....	17
II. Περραιβική Τρίπολις	26
α. Εισαγωγή	26
β. Άζωρος.....	31
i. Απόψεις περιηγητών των προηγούμενων αιώνων	31
ii. Διατυπώσεις της σύγχρονης αρχαιολογικής έρευνας	31
γ. Δολίχη	34
i. Απόψεις περιηγητών των προηγούμενων αιώνων	34
ii. Διατυπώσεις της σύγχρονης αρχαιολογικής έρευνας	35
δ. Πύθιο.....	39
i. Απόψεις περιηγητών των προηγούμενων αιώνων	39
ii. Διατυπώσεις της σύγχρονης αρχαιολογικής έρευνας	40
Επίλογος.....	42
Πίνακας Εικόνων.....	43
Βιβλιογραφία.....	44

Εικόνα 1: Part of Reference Map of Ancient Greece. Northern Part. Shepherd, W. R. 1911. *Historical Atlas*. New York: Henry Holt and Company (<http://goo.gl/g8GsK>).¹

¹ Shepherd (διαδικτυακές πηγές, 1911). *Historical Atlas*. Στο The University Of Texas At Austin.

Η Περραιβία, στα αρχαία χρόνια, αποτελούσε γεωγραφικό τμήμα της Θεσσαλίας και η περραιβική Τρίπολη, η οποία περιλάμβανε τις πόλεις Άζωρο, Δολίχη και Πύθιο, συνέθετε ένα ιδιαίτερο τμήμα στα βόρεια της Περραιβίας. Η Περραιβία και οι κάτοικοί της, οι Περραιβοί, απαντώνται σε αρχαίες πηγές της μυθολογίας και της ιστορίας. Η ιστορία τους είναι μακρόχρονη και ο ρόλος τους, ασφαλώς με οποιονδήποτε τρόπο, επηρέαζε την τύχη των αρχαίων πραγμάτων.

Η παρούσα εργασία στοχεύει να αναδείξει τα δεδομένα που συντίθενται από τις αρχαίες πηγές, εισάγοντας τον αναγνώστη στην αρχαία Περραιβία και την περραιβική Τρίπολη από την εποχή του μύθου μέχρι τους βυζαντινούς χρόνους, όπου συνηγορούν οι αρχαιολογικές πηγές. Επιπλέον, μέσω των διαφόρων διατυπώσεων ορισμένων ερευνητών και περιηγητών των δύο προηγούμενων αιώνων, καθώς και της σύγχρονης αρχαιολογικής έρευνας δύναται να εξαχθούν ποικίλα συμπεράσματα τα οποία, σε ορισμένες περιπτώσεις, διατυπώνονται αναλόγως. Ακόμη, με την έγκριτη βιβλιογραφία που χρησιμοποιείται και παρατίθεται, το παρόν ανάγνωσμα ευελπιστεί να οξύνει την κριτική αντίληψη του αναγνώστη, καθώς και να ενισχύσει τον «ανήσυχο» ερευνητή στην περαιτέρω μελέτη του περραιβικού παρελθόντος.

Ι. Περραιβία

α. Εισαγωγή

Η αρχαία Περραιβία συνόρευε στα βόρεια με τη Μακεδονία (Ελιμιώτιδα -σημερινός ν. Κοζάνης- και Πιερία) και στα νότια με την Εστιαιώτιδα -σημερινός ν. Τρικάλων- και την Πελασγιώτιδα -σημερινός ν. Λάρισας- της Θεσσαλίας. Οι ορεινοί όγκοι του Ολύμπου, του Τιτάρου και των Καμβουνίων αποτελούσαν τα σύνορα της Περραιβίας προς το βορρά, ανατολικά και δυτικά με τη Μακεδονία. Ο Πηνειός, καθώς διέρχεται στα νότια, διέγραφε τα σύνορα της Περραιβίας μεταξύ της Εστιαιώτιδας και της Πελασγιώτιδας.

Η σύγχρονη έρευνα εντόπισε έντεκα πόλεις που συνέθεταν την Περραιβία και αποτελούσαν μια ξεχωριστή πολιτική ενότητα, οι οποίες ήταν οι εξής: Γόννος,² Ερεικίνιον, Μάλλοια (σημερινό Παλαιόκαστρο), Μονδαία (σημερινό Λουτρό), Μύλαιο (σημερινό Δαμάσι), Ολοοσσών,³ Φάλαννα,⁴ Χυρετία (σημερινό Δομένικο) και οι πόλεις της περραιβικής Τρίπολης, Άζωρος, Δολίχη και Πύθιο. Τέσσερις οικισμοί που εντοπίστηκαν στο χώρο της Περραιβίας και είναι αδύνατον να αποδειχθεί ότι ανήκαν σε αυτόνομες πόλεις ήταν οι: Κόνδυλους, Γοννοκόνδυλους, Ασκυριεύς και Λειμώνη-Ηλώνη. Οι δύο πρώτοι, πιθανόν, να εντάσσονταν στην πόλη των Γόννων, ενώ για τους δύο

² Η πόλη των Γόννων θεωρείται σημαντική από τους μελετητές. Βρίσκεται στην αριστερή όχθη του Πηνειού και σε απόσταση 4 χλμ. δυτικά από την είσοδο του περάσματος των Τεμπών στη θέση «Καστρί» ή «Παλαιόκαστρο» των νότιων υπωρειών του Κάτω Ολύμπου. Η περιοχή κατοικείται τουλάχιστον από τα μυκηναϊκά χρόνια. Η θέση της ήταν στρατηγική αφού ήλεγχε αφενός τις δύο κύριες διόδους επικοινωνίας της ανατολικής Θεσσαλίας με την Μακεδονία (μέσω των Τεμπών και μέσω των περασμάτων του Κάτω Ολύμπου) αφετέρου την έξοδο από την ενδοχώρα προς τη θάλασσα. Η πόλη των Γόννων διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στο αμυντικό σύστημα των Μακεδόνων τόσο κατά την κυριαρχία τους στη Θεσσαλία όσο και στους επόμενους Μακεδονικούς Πολέμους [Βλ. Ντάσιος (2012), σ. 219-20].

³ Η αρχαία Ολοοσσών (ή Ολοοσών) τοποθετείται απ' όλους τους μελετητές στην ίδια θέση με τον σημερινό οικισμό της Ελασσόνας και χαρακτηρίζεται από τη διαχρονική της κατοίκηση, λόγω της οποίας τα σωζόμενα λείψανα είναι σχεδόν ανύπαρκτα. Στα χρόνια της μακεδονικής κυριαρχίας η αρχαία Ολοοσσών δεν διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο καθώς δεν βρισκόταν στον κύριο οδικό άξονα από τη Θεσσαλία για τη Μακεδονία, όπως η αρχαία περραιβική Τρίπολη (Άζωρος, Δολίχη, Πύθιο). Η ακρόπολη της αρχαίας πόλης τοποθετείται στο ύψωμα στο οποίο σήμερα είναι κτισμένη η μονή της Παναγίας Ολυμπιώτισσας. Στη συνοικία «Βαρούσι», στη δεξιά όχθη του Ελασσονίτικου ποταμού, εντοπίζεται η κάτω πόλη, ενώ στην αριστερή όχθη απλώνονται τα νεκροταφεία από τα οποία ανασκάφθηκαν τάφοι της Εποχής του Σιδήρου [Βλ. Ντάσιος (2012), σ. 219].

⁴ Οι μελετητές θεωρούν την περραιβική πόλη της Φάλαννας, η οποία έλαβε το όνομά της από τη νύμφη Φάλαννα και ταυτίζεται χωρίς ομοφωνία με τη θέση «Καστρί», δυτικά της σημερινής κωμόπολης του Αμπελώνα, όπου σώζονται εκτεταμένα λείψανα και διασπορά από αρχαία πόλη, ως τη σπουδαιότερη πόλη των Περραιβών. Η Φάλαννα άκμασε τον 5^ο και 4^ο αι. π.Χ., έκοψε δικά της νομίσματα και ανέπτυξε σχολή καλλιτεχνίας, τα γλυπτά της οποίας εκτίθενται στα μουσεία της Λάρισας και του Βόλου. [Βλ. Ντάσιος (2012), σ. 217].

τελευταίους δεν υπάρχουν στοιχεία.⁵ Πιθανολογείται, ωστόσο, ότι η Ηλώνη βρισκόταν στην περιοχή του σημερινού Αργυροπουλίου.⁶ Στην *Ιλιάδα* του Ομήρου απαντάται και η Όρθη,⁷ η οποία σύμφωνα με τον Στράβωνα (περ. 63 π.Χ. – 24 μ.Χ.) αποτελούσε την ακρόπολη της περραιβικής Φάλαννας (Θ, V.19).⁸ Το όνομα της Περραιβίας, μάλλον, δεν αναφέρεται σε ιστορικές πηγές των βυζαντινών χρόνων. Ο λόγιος, αγωνιστής του Εικοσιένα και σύντροφος του Ρήγα Φεραίου, που γεννήθηκε στις Πάνω Πούρλες του Ολύμπου, Χρυσάφης Χατζηβασίλης (1774-1863), χρησιμοποίησε το ψευδώνυμο: *Χριστόφορος Περραιβός*,⁹ «ενισχύοντας» έτσι το όνομα της Περραιβίας στους νεότερους χρόνους.

⁵ Hansen και Nielsen (2004), σ.σ. 689-90, 721-7. Βλ. και Ντάσιος (2012), σ. 219.

⁶ Ο Α. Τζαφάλιας στη μελέτη του για τα Νεκροταφεία της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου, ταυτίζει την ομηρική Ηλώνη με τη σημερινή θέση του Αργυροπουλίου – Τυρνάβου. Βλ. Τζαφάλιας και Ζαούρη (1999), σ.σ. 145, 147.

⁷ Όμηρος (αρχαίες πηγές). *Ιλιάς*. Ραψ. Β', στιχ. 738-740: «Οἱ δ' Ἀργισσαν ἔχον καὶ Γυρτώνην ἐνέμοντο, / Ὅρθην Ἡλώνην τε πόλιν τ' Ὀλοοσσόνα λευκὴν, / τῶν αὖθ' ἡγεμόνευε μενεπτόλεμος Πολυποίτης».

⁸ Στράβων (αρχαίες πηγές). *Γεωγραφικῶν* Θ, V.19. Στο ΒΙΚΙΘΗΚΗ: «Ὅρθην δὲ τινὲς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Φαλανναίων εἰρήκασιν».

⁹ Για τον Χριστόφορο Περραιβό, βλ. *Σύγχρονοι Έλληνες Συγγραφείς. Χριστόφορος Περραιβός* (διαδικτυακές πηγές). Στο Εθνικό Κέντρο Βιβλίου.

β. Η Περραιβία του μύθου και της λογοτεχνίας

Οι μύθοι, που παραδόθηκαν προφορικά από γενιά σε γενιά, ήδη την εποχή της γραφής αποτυπώθηκαν με ποικίλους τρόπους στα αρχαία λογοτεχνικά και ιστορικά έργα με τέτοιον τρόπο ώστε είναι αδύνατο να ξεχωρίσει κανείς με απόλυτη ασφάλεια όλα τα μυθικά στοιχεία από εκείνα της ιστορίας. Σύμφωνα με τον Richard Buxton «Μύθος είναι μια παραδοσιακή ιστορία με κοινωνική ισχύ». Είναι, δηλαδή, μια αφήγηση γεγονότων δομημένων σε μια ακολουθία, μεταδίδονται από αφηγητή σε αφηγητή και συχνά από γενιά σε γενιά και, τέλος, οι αφηγήσεις καταλαμβάνουν σημαντική θέση μέσα στις κοινωνίες που τις αναδιηγούνται, ενσαρκώνοντας αξίες ατόμων, κοινωνικών ομάδων και ολόκληρων κοινοτήτων.¹⁰ Οι μύθοι, λοιπόν, αποτελούν τμήμα της ιστορικής πορείας κάθε τόπου και κοινωνίας. Στην παρούσα μελέτη θα παραθέσουμε ορισμένες μυθολογικές εκδοχές που σχετίζονται με την Περραιβία και τη Θεσσαλία, καθώς η πρώτη σε πολλές περιπτώσεις εντάσσεται στο πλαίσιο της δεύτερης.

Η Περραιβία εκτεινόταν στις δυτικές και νότιες παρυφές του Ολύμπου. Είναι πιθανό οι Περραιβοί να είχαν ιδιαίτερη σχέση με το μυθικό όρος και τη θρησκευτική λατρεία στην αρχαιότητα, καθώς το όρος του Ολύμπου σχετίζεται με τον ολυμπιακό και με τον πελασγικό μύθο της δημιουργίας. Οι γονείς του πρώτου ανθρώπου επί της γης, του Πελασγού ο οποίος αναδύθηκε από το έδαφος της Αρκαδίας, η Ευρυνόμη και ο Οφίων εγκατέστησαν την οικία τους στον Όλυμπο.¹¹ Ο Ν. Γεωργιάδης (1830-1915) πίστευε πως η ελληνική θρησκεία καθιερώθηκε από τους Περραιβούς και τους Πιερείς, καθώς ο Όλυμπος δεν είναι το μοναδικό ελληνικό όρος το οποίο φέρει στοιχεία «άγριας ομορφιάς» και ευμετάβλητων καιρικών συνθηκών.¹²

Το όνομα «Πελασγός» φέρουν αρκετοί επιφανείς ήρωες τόσο της Πελοποννήσου όσο και της Θεσσαλίας, καθώς οι Πελασγοί θεωρούνται ότι κατέλαβαν τις εν λόγω περιοχές. Στη θεσσαλική μυθική παράδοση ο Πελασγός ήταν γιος της Λάρισας και του Ποσειδώνα. Μαζί με τους αδελφούς του, τον Αχαιό και τον Φθίο, εγκατέλειψαν τη γενέτειρά τους την Πελοπόννησο και κατέλαβαν τη Θεσσαλία η οποία έως τότε ονομαζόταν Αιμονία. Η χώρα διαιρέθηκε σε τρία τμήματα και μοιράστηκε στους τρεις αδελφούς. Κάθε τμήμα ονομάστηκε αναλόγως από τον αρχηγό του: Αχαΐα, Φθιώτιδα και Πελασγιώτιδα. Η πέμπτη μετέπειτα γενιά των κατακτητών εκδιώχθηκε από τους Κουρήτες και τους Λέλεγες με αποτέλεσμα ένα μέρος των Πελασγών να μεταναστεύσει στην Ιταλία.¹³

Σύμφωνα με την έρευνα του Ν. Γεωργιάδη η Θεσσαλία ήταν η πανάρχαια κοίτη των πλείστων

¹⁰ Buxton (2004), σ. 18.

¹¹ Graves (1979), τ. Α, σ. 3.

¹² Γεωργιάδης (1880), σ. 17.

¹³ Grimal (1991), σ.σ. 545-6.

ελληνικών φυλών, οι οποίες αργότερα κατήλθαν νοτιότερα και κατοίκησαν στην Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο. Ειδικότερα, οι πρώτοι κάτοικοι της Θεσσαλίας μνημονεύονται ως «Πελασγοί» και η Θεσσαλία ως «Πελασγικό Άργος». Κατά την κάθοδο των ελληνικών φυλών των Δωριέων, Μινυών, Αιολέων και Αχαιών ορισμένοι Πελασγοί παρέμειναν στη Θεσσαλία, ενώ άλλοι κατήλθαν νοτιότερα στον ελλαδικό χώρο. Οι Δωριείς εγκαταστάθηκαν στις περιοχές που κατόπιν ονομάστηκαν «Εστιαιώτιδα» και «Περραιβία». Οι Αιολείς κατοίκησαν στην άνω θεσσαλική πεδιάδα και καλούνταν «Αιολίδα», οι Αχαιοί κατέλαβαν τη Φθιώτιδα και οι Μινύες τις ακτές του Πελασγικού κόλπου όπου άκμασε η πρωτεύουσά τους η «Ιωλκός». Στη Φθιώτιδα, μάλιστα, βασίλευσε ο Δευκαλίων (υιός του Προμηθέως και της Κλυμένης) μαζί με τη σύζυγό του Πύρρα (θυγατέρα του Επιμηθέως και της Πανδώρας), γι' αυτό η Θεσσαλία καλούνταν «Πυρραία» και «Πανδώρα». Ο υιός του Δευκαλίωνα ήταν ο Έλλην, γι' αυτό οι κατοικούντες όλων των φυλών στην ελληνική χερσόνησο ονομάστηκαν «Έλληνες» μετά τους ομηρικούς χρόνους (Θουκ. 1.3).¹⁴

Στο θεατρικό έργο *Ικέτιδες* (464-3 π.Χ.) του Αισχύλου (περ. 524-455 π.Χ.) απαντάται μια ρητή αναφορά στην Περραιβία μέσω του βασιλιά Πελασγού του Άργους. Έτσι, λοιπόν, στο πρώτο επεισόδιο του έργου, μετά τις συμβουλές του Δαναού προς τις κόρες του, Ικέτιδες, για να δείξουν σύνεση, κατέφθασε ο ντόπιος βασιλιάς Πελασγός, προκειμένου να εξετάσει την ικεσία των Δαναΐδων στους θεούς σχετικά με τη σωτηρία τους από τους γιους του Αιγύπτου –συγγενείς τους– που επιδίωκαν να τις παντρευτούν. Ο βασιλιάς συστήθηκε στο Χορό και επέδειξε τη μεγάλη επικράτειά του στη Θεσσαλία, την Ήπειρο και τη Μακεδονία. Μεταξύ των χωρών που εξουσίαζε ήταν και η χώρα των Περραιβών (στιχ. 256).¹⁵ Ακόμη, στους *Πέρσες* του Αισχύλου, ο περσικός στρατός, μεταξύ των τόπων στους οποίους κατέφυγε μετά την ήττα του, αναφέρεται και ο τόπος της Θεσσαλίας επειδή είχε ταχθεί με το μέρος των Βαρβάρων.¹⁶ Ο Αισχύλος, λοιπόν, περιλαμβάνει στο έργο του τη Θεσσαλία επειδή οι πληθυσμοί της, μεταξύ των οποίων και οι Περραιβοί, είχαν μηδίσει.

Η Περραιβία απαντάται στον ομηρικό ύμνο προς τον Απόλλωνα, όταν κατά την περιγραφή του ταξιδιού του θεού, περιλαμβάνεται και η χώρα των Περραιβών.¹⁷ Απαντώνται έμμεσα και στα

¹⁴ Γεωργιάδης (1880), σ.σ. 85-6.

¹⁵ Αισχύλος (αρχαίες πηγές), μτφρ. Μαυρόπουλος (2007), *Ικέτιδες*, στιχ. 250-259, σ.σ. 94-97: «τοῦ γηγενοῦς γάρ εἰμ' ἐγὼ Παλαίχθονος ἱνὶς Πελασγός, τῆσδε γῆς ἀρχηγέτης. ἐμοῦ δ' ἄνακτος εὐλόγως ἐπώνυμον γένος Πελασγῶν τήνδε καρποῦται χθόνα. καὶ πᾶσαν αἶαν, ἧς δι' ἄγνός ἔρχεται Στρυμῶν, τὸ πρὸς δύνοντος ἡλίου, κρατῶ. ὀρίζομαι δὲ τήν τε Περραιβῶν χθόνα, Πίνδου τε τὰπέκεινα, Παϊόνων πέλας, ὄρη τε Δωδωναῖα. συντέμνει δ' ὄρος ὕγρας θαλάσσης: τῶνδε τὰπὶ τὰδε κρατῶ».

¹⁶ Ζαφειρόπουλος (2008), σ. 157.

¹⁷ Ομηρικοί Ύμνοι (αρχαίες πηγές). *Προς Πύθιο Απόλλωνα*, στιχ. 214-219: «Ἡ πού τῇ γῇ περπάτησες ἑκατηβόλε Ἀπόλλων / σάν ἄρχισες γυρεύοντας χρηστήριο στοὺς ἀνθρώπους. / Στὴν Πιερίᾳ στὴν ἀρχὴ ἀπ' τὸν Ὀλύμπο ἐκατέβης / τό Λέκτο τὸν ἀμμουδερό παρέκαμψες / καὶ τοὺς Αἰνιᾶνες, μέσα ἀπ' τῶν Περραιβῶν τῇ χώρᾳ, / κι εὐθύς στὴν Ἰωλκὸ ἀφίχθης / καὶ στό Κηναῖο τῆς καρaboξακουσμένης Εὐβοίας ἀποβιβάστης».

ορφικά κείμενα όταν ο μάντης Μόψος κατέφθασε από τον Τίταρον¹⁸ για να συμμετάσχει στην Αργοναυτική Εκστρατεία.¹⁹ Μια ενδιαφέρουσα πληροφορία που προκύπτει από το *Λεξικό* του Ησύχιου (5ου αι. μ.Χ.) αφορά στο λήμμα «άζωρος» καθώς ο λεξικογράφος σημειώνει ότι σημαίνει τον εύκρατο οίνο και τον κυβερνήτη της Αργούς.²⁰ Στο λεξικό, του Σουίδα ή Σούδα (10ου αι. μ.Χ.), ωστόσο, απαντάται ότι σημαίνει κύριο όνομα, καθώς επίσης και τον εύκρατο οίνο.²¹ Είναι πιθανό, λοιπόν, ο μυθικός Άζωρος κυβερνήτης της Αργούς, αλλά και/ή ο εύκρατος οίνος να σχετίζονται με την πόλη της Αζώρου της Περραιβίας.

Ο δε Μόψος, μαζί με άλλους επιφανείς ήρωες –μεταξύ των οποίων και ο Λαπίθης Πειρίθους, τη σχέση του οποίου με την Περραιβία θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια– όπως παραδίδει και ο Οβίδιος Πούβλιος Νάζων (43 π.Χ. – 17 μ.Χ.), συμμετείχε στο κυνήγι του Καλυδώνιου Κάπρου. Επρόκειτο για ένα φοβερό τέρας που έστειλε η θεά Άρτεμις στην Καλυδώνα της Αιτωλίας για να σκοτώσει τους γεωργούς και να καταστρέψει τις σοδειές τους, επειδή ο Οινεύς -βασιλιάς της Καλυδωνίας- αμέλησε να συμπεριλάβει τη θεά στις ετήσιες θυσίες του προς τους δώδεκα θεούς του Ολύμπου.²²

¹⁸ Ο Τιταρήσιος αποτελεί σημαντικό παραπόταμο εβδομήντα χιλιομέτρων του Πηνειού ποταμού. Πηγάζει από τις δυτικές κλιτύες του Ολύμπου, κατευθύνεται δυτικά, νοτιοδυτικά και συμβάλλει με τον Πηνειό. Βλ. Χάρτη (εικόνα 1) «Part of Reference Map of Ancient Greece». Ο Όμηρος αναφέρει ότι οι Περραιβοί και οι Αινιάνες πότιζαν τους αγρούς τους από τον Τιταρήσιο (βλ. παρακάτω στην παρούσα μελέτη).

¹⁹ Τα Ορφικά (αρχαίες πηγές). Γενική Εισαγωγή Πασσά, Ι. σ.σ. 138, 172 «Έπειτα ανεγνώρισα τον Κάστορα, τον ιπποδαμαστήν, και τον Πολυδεύκη και τον Μόψον από τον Τίταρον, τον οποίο η Αργηγονίς, αφού ενυμφεύθη τον Άμπυκα, εγέννησε κάτω από την Χαονίαν βαλανιδιά» [...] «Και τότε λοιπόν εφώναξεν εις το μέσον όλων των ηρώων ο Μόψος –διότι αυτός τα έμαθεν αυτά από την ιδικήν του μαντικήν τέχνην – δια να παρακαλέσουν εμέ, ενώ θα εβάνδιζον εις την εκτέλεσιν του έργου».

²⁰ Ησύχιος (αρχαίες πηγές), επιμ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου (2004). *Λεξικόν*, σ. 90.

²¹ Σουίδα (αρχαίες πηγές), μτφρ. Bekkeri (1854). *Λεξικό*, σ. 31.

²² Οβίδιος (αρχαίες πηγές), μτφρ. Παπαγεωργίου και Παπαφωτίου (1886). *Μεταμορφώσεις*, σ.σ. 142-64. Βλ. και Graves (1979), τ. Β, σ.σ. 313-9.

Εικόνα 2: Το κυνήγι του Καλυδωνίου Κάπρου σε μελανόμορφο αγγείο από τη Λακωνία, έργο του «Ζωγράφου του Ναύκρατη», Μουσείο του Λούβρου, περ. 555 π.Χ. (Wikipedia, <http://goo.gl/09qpl>)

Οι Λαπίθες σχετίζονται σε πολλές περιπτώσεις με την περιοχή της Περραιβίας. Ο Στράβων στα Γεωγραφικά (Θ, V.19) παραδίδει ότι οι Περραιβοί, αρχικά, κατοικούσαν κατά μήκος του Πηνειού από τη Γυρτώνη έως τη Θάλασσα, μέχρι τη στιγμή που ο Λαπίθης Ιξίων με τον υιό του Πειρίθου τούς ταπείνωσαν και τούς εκδίωξαν στο ποτάμι προς τα μεσόγεια, ενώ οι Περραιβοί κατείχαν ακόμη ορισμένες πεδιάδες κοντά στον Όλυμπο. Μετά την εκδίωξή τους οι Περραιβοί εγκαταστάθηκαν στα βουνά, στην Πίνδο και στα μέρη των Αθαμάνων και των Δολόπων. Τη χώρα των εναπομεινάντων Περραιβίων κατέκτησαν οι γείτονές τους οι Λαρισαίοι εισπράττοντας φόρους από τους Περραιβούς μέχρι την εποχή που ο Μακεδόνας Φίλιππος κατέκτησε τα μέρη.²³

Ο Πειρίθους, λοιπόν, ήταν ο γιος του Δία ή του Ιξίωνα και βασιλιάς των Μαγνητών στις εκβολές του Πηνειού. Στο γάμο του με την Ιπποδάμεια προσκάλεσε όλους τους ολύμπιους θεούς εκτός από τον Άρη και την Έριδα. Λόγω των πολλών προσκεκλημένων στο γάμο του τα ξαδέρφια του, οι Κένταυροι,²⁴ καθώς και Θεσσαλοί πρίγκιπες, όπως ο Νέστορας και ο Καινεύς, κάθισαν σε μια σπηλιά. Οι Κένταυροι, οι οποίοι δεν ήταν εξοικειωμένοι με το κρασί, μέθυσαν εύκολα και ο Εύρυτος ή Ευρυτίων όρμισε στη νύφη για να τη βιάσει, ακολουθώντας τη στάση του και οι υπόλοιποι Κένταυροι, οι οποίοι επιτέθηκαν σε όλες τις γυναίκες. Ακολούθησε μάχη και ο Πειρίθους, με σύμμαχο τον φίλο του τον Θησέα, έκοψε τα αυτιά και τη μύτη του Ευρυτίωνα, ενώ σκοτώθηκε ο Λαπίθης Καινεύς. Έτσι άρχισε η μακροχρόνια έχθρα Λαπιθών και Κενταύρων, η

²³ Στράβων (αρχαίες πηγές). *Γεωγραφικά*, βιβλίο Θ, V.19. Στο ΒΙΚΙΘΗΚΗ: «Ταύτην τὴν χώραν πρότερον μὲν ὠκοῦν Περραιβοί, τὸ πρὸς θαλάττῃ μέρος νεμόμενοι καὶ τῷ Πηνειῷ μέχρι τῆς ἐκβολῆς αὐτοῦ καὶ Γυρτῶνος πόλεως Περραιβίδος [...]».

²⁴ Οι Κένταυροι παραδίδονται ως απόγονοι του Ιξίωνα και κατά συνέπεια ως συγγενείς των Λαπιθών. Όταν ο Ιξίων βίασε το μεταμορφωμένο σύννεφο της θεάς Ήρας, το οποίο κατασκεύασε ο Δίας και ονομάστηκε Νεφέλη, γεννήθηκε ο απόβλητος Κένταυρος, ο οποίος έσπειρε σε φοράδες της Μαγνησίας τους αλογοκένταυρους, ο επιφανέστερος των οποίων ήταν ο Χείρων. Βλ. Graves (1979), τ. Β, σ. 240.

οποία ήταν αποτέλεσμα μηχανορραφίας του Άρη και της Έριδας.²⁵ Η δολοφονία του Καινέα, ακόμη, παραδίδεται και ως αποτέλεσμα υποκίνησης των Κενταύρων από το Δία, καθώς συμπεριφερόταν με αλαζονεία όταν έγινε βασιλιάς των Λαπιθών. Ο Δίας είχε μεταμορφώσει την ερωμένη του νύμφη Καινίδα σε άτρωτο πολεμιστή και άλλαξε το όνομά της στο αρσενικό: Καινεύς. Όταν ξεψύχησε ο Καινεύς με τρόπο ασφυκτικό αναδύθηκε ένα πουλί από το σωρό κορμών δέντρων, με τους οποίους οι Κένταυροι σκέπασαν το άψυχο σώμα του. Το πουλί αναγνωρίστηκε από τον μάντη Μόψο ως την ψυχή της Καινίδας, το σώμα της οποίας κατά την ταφή της επέστρεψε στην αρχική γυναικεία μορφή του.²⁶

Εικόνα 3: Η υπ' αριθμ 7 νότια μετώπη του Παρθενώνα. Μάχη Κενταύρων και Λαπιθών. Σχέδιο του Jacques Carrey, 1678²⁷ (<http://goo.gl/V3AwV7>)

Ο γιος του Πειρίθου, ο Πολυποίτης, όπως παραδίδεται στην *Ιλιάδα* του Ομήρου, μαζί με τον Λεονταία, ο οποίος ήταν γιος του Κόρωνου και αρχηγός Λαπιθών –ο δε Κόρωνος ήταν βασιλιάς των Λαπιθών την εποχή του Ηρακλή και γιος του Καινέα, ενώ έλαβε μέρος και στην Αργοναυτική Εκστρατεία–²⁸ συμμετείχε στον Τρωικό Πόλεμο με σαράντα μαύρα καράβια. Γεννήθηκε τη μέρα που ο Πειρίθους τιμώρησε τους Κενταύρους εξορίζοντάς τους από το Πήλιο στους Αίθικες. Ηγήθηκε τους πολεμιστές από την Άργισσα, τη Γυρτώνη, καθώς και τους πολεμιστές της περραιβικής Όρθης και της Ολοσσώνας. Οι Περραιβοί και οι Αινιάνες συμμετείχαν στον Τρωικό

²⁵ Graves (1979), τ. Β, σ.σ. 440-1. Βλ. επίσης, Διόδωρος Σικελιώτης (αρχαίες πηγές), μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου (1997). *Βιβλιοθήκης Ιστορικής* (§ 69-70), σ.σ. 214-9.

²⁶ Graves (1979), τ. Β, σ.σ. 309-10.

²⁷ Οι 32 μετώπες της νότιας πλευράς του Παρθενώνα απεικονίζουν σκηνές από την Κενταυρομαχία. Η υπ' αριθμ. 7 μετώπη, όπως πιθανολογούν ορισμένοι μελετητές, απεικονίζει το βασιλιά των Λαπιθών, Πειρίθου. Βλ. Χωρέμη – Σπετσιέρη (2004), σ.σ. 41-47, 60.

²⁸ Grimal (1991), σ.σ. 370, 400.

Πόλεμο με κοινό αρχηγό, τον Γουνέα, ο οποίος καταγόταν από την Κύφο²⁹ και οδηγούσε εικοσιδύο πλοία. Οι Περραιβοί και οι Αιινάδες κατοικούσαν στην κατοχική Δωδώνη³⁰ και πότιζαν τους αγρούς τους από τον Τιταρήσιο,³¹ τα καθαρά νερά του οποίου «αρνούνταν» να σμίξουν με τα θολά νερά του Πηνειού και «επέπλεαν», όπως το λάδι, στην επιφάνεια του ποταμού.³² Στην Ιλιάδα, επίσης, ο Αχιλλέας επικαλείται στην προσευχή του τον Δία ως Πελασγικό που κατοικεί στην κατοχική Δωδώνη, όπου τριγύρω ζουν οι προφίτες του, οι Σελλοί.³³

Ο Στράβων αναφέρει ότι κατά τον διωγμό των Περραιβών από τους Λαπίθες, τα ορεινά μέρη παρέμειναν στους Περραιβούς κοντά στον Όλυμπο και τα Τέμπη, όπως η Κύφος, η Δωδώνη και η περιοχή του Τιταρήσιου ποταμού που πηγάζει από το όρος Τιτάριο που συμφύεται με τον Όλυμπο. Επειδή οι Περραιβοί και οι Λαπίθες κατοικούσαν μαζί ο Σιμωνίδης τους αποκαλεί όλους *Πελασγίωτες*. Η Κύφος, ακόμη, αναφέρεται ως περραιβικό βουνό με οικισμό από τον Στράβωνα,

²⁹ Ο Ν. Γεωργιάδης ταύτισε την κορυφή «Αμάρμπεϊ» (όρος στο οποίο βρίσκεται σήμερα η σημερινή κοινότητα Σαρανταπόρου) βασιζόμενος στον Στράβωνα, με το περραιβικό όρος «Κύφος» στις παρυφές του οποίου οργανώθηκαν οι περραιβικές πόλεις της Κύφου και της Δωδώνης. Επέκρινε, μάλιστα, τον περιηγητή Heuzey ο οποίος όρισε την Κύφο στην ανατολική πλευρά του Ολύμπου, καθώς και τον περιηγητή Kiepert ο οποίος τοποθέτησε την Κύφο στα Χασιώτικα όρη [βλ. Γεωργιάδης (1880), σ. 17].

³⁰ Για τη θεσσαλική Δωδώνη βλ. παρακάτω στην παρούσα μελέτη.

³¹ Ο Τιταρήσιος αποτελεί σημαντικό παραπόταμο εβδομήντα χιλιομέτρων του Πηνειού ποταμού. Πηγάζει από τις δυτικές κλιτύες του Ολύμπου, κατευθύνεται δυτικά, νοτιοδυτικά και συμβάλλει με τον Πηνειό. Βλ. Χάρτη (εικόνα 1) «Part of Reference Map of Ancient Greece».

³² Όμηρος (αρχαίες πηγές). *Ιλιάς*. Ραψ. Β', στιχ. 738-55: «Οἳ δ' Ἀργίσσαν ἔχον καὶ Γυρτώνην ἐνέμοντο, / Ὀρθὴν Ἠλώνην τε πόλιν τ' Ὀλοοσσόνα λευκὴν, / τῶν αὐθ' ἡγεμόνευε μενεπτόλεμος Πολυποίτης / υἱὸς Πειριθόιοιο τὸν ἀθάνατος τέκετο Ζεὺς / τὸν δ' ὑπὸ Πειριθῷ τέκετο κλυτὸς Ἴπποδάμεια / ἤματι τῷ ὅτε Φῆρας ἐτίσατο λαχνήεντας, / τοὺς δ' ἐκ Πηλίου ὦσε καὶ Αἰθίκεσσι πέλασσαν / οὐκ οἶος, ἅμα τῷ γε Λεοντεὺς ὄζος Ἄρης / υἱὸς ὑπερθύμοιο Κορώνου Καινείδαο / τοῖς δ' ἅμα τεσσαράκοντα μέλαινα νῆες ἔποντο. / Γουνεὺς δ' ἐκ Κύφου ἤγε δὺν καὶ εἴκοσι νῆας / τῷ δ' Ἐνιήνες ἔποντο μενεπτόλεμοι τε Περραιβοὶ / οἳ περὶ Δωδώνην δυσχεόμερον οἰκί' ἔθεντο / οἳ τ' ἀμφ' ἱμερτὸν Τιταρησὸν ἔργα νέμοντο / ὅς δ' ἐς Πηνειὸν προΐει καλλίρροον ὕδαρ, / οὐδ' ὅ γε Πηνειῷ συμμίσγεται ἀργυροδίνῃ, / ἀλλὰ τέ μιν καθύπερθεν ἐπιρρέει ἥϊτ' ἔλαιον / ὅρκου γὰρ δεινοῦ Στυγὸς ὕδατος ἔστιν ἀπορρώξ».

³³ Όμηρος (αρχαίες πηγές). *Ιλιάς*. Ραψ. Π', στιχ 233-5: «Ζεῦ ἄνα Δωδωναίῃ Πελασγικὴ τηλόθι ναίων / Δωδώνης μεδέων δυσχειμέρου, ἀμφὶ δὲ Σελλοῖ / σοὶ ναίουσ' ὑποφῆται ἀνιπτόποδες χαμαιεῦναι». Ο Ησύχιος (5ος αι. μ.Χ.) στο *Λεξικό* του ορίζει τους Σελλούς ως ἔθνος στη Δωδώνη ή γενικά τους φτωχούς [βλ. Ησύχιος, επιμ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, (2004). *Λεξικόν*]. Ο Λεξικογράφος Σουΐδας (10ος αι. μ.Χ.), παραπέμποντας στον Όμηρο, αναφέρει τους Σελλούς ως ἔθνος [βλ. Σουΐδας, μτφρ. Bekkeri (1854). *Λεξικό*, σ. 943]. Αν υποθέταμε πως η πρώην ονομασία «Σέλος» της σημερινής κοινότητας του Πυθίου (η «κοινότητα Σέλου» το 1928 μετονομάστηκε σε «κοινότητα Πυθίου», όπως και ο ομώνυμος συνοικισμός «Σέλος» μετονομάστηκε σε «Πύθιο» [ΦΕΚ Α, 156/1928, σ. 1229, βλ. Αναζήτηση Φύλλων Εφημερίδας της Κυβερνήσεως (διαδικτυακές πηγές), στο Εθνικό Τυπογραφείο], οι αρχαιολογικοί χώροι της οποίας έχουν ταυτισθεί με τη θέση της αρχαίας πόλης του Πυθίου της περραιβικής Τρίπολης, σχετίζεται με τους ομηρικούς Σελλούς ερχόμαστε αντιμέτωποι με την ίδια την προφορική παράδοση η οποία σ' αυτήν την περίπτωση απέρριψε τη μεταγενέστερη, θεωρητικά, ονομασία του Πυθίου και διέσωσε εκείνη των Σελλών, για τους οποίους η έρευνα δεν έφερε στο φως γραπτές μαρτυρίες που να τεκμηριώνουν οποιοδήποτε συσχετισμό.

στο οποίο παρέμειναν ορισμένοι Αινιάνες μετά το διωγμό τους από τους Λαπίθες.³⁴

Με τον περραιβικό χώρο, ακόμη, σχετίζονται έμμεσα τόσο ο *Πειρίθους* του Κριτία (460-403 π.Χ.), όσο και ο *Πειρίθους* του Ευριπίδη (485-406 π.Χ.), καθώς ο Πειρίθους ήταν ο πατέρας του ομηρικού ηγέτη της Ολοσσώνας, Πολυποίτη. Ο πατέρας του Πειρίθου και παππούς του Πολυποίτη, ο Ιξίωνας, ο οποίος ήταν βασιλιάς των Λαπιθών, ήταν ο πρώτος δολοφόνος συγγενούς, καθώς και μέγιστος υβριστής, αφού επιχείρησε να ασελγήσει στην ίδια τη θεά Ήρα.³⁵ Στον *Πειρίθου* του Κριτία, έργο του οποίου σώζονται μερικά αποσπάσματα, περιγράφεται η βίαιη τιμωρία του Ιξίωνα, ενώ στον *Πειρίθου* του Ευριπίδη η πράξη του Ιξίωνα περιγράφεται ως ιδιαίτερα αρνητική για τους Θεσσαλούς.³⁶

Γενικότερα, το θεσσαλικό μυθολογικό υλικό, σημειώνει ο Χρήστος Ζαφειρόπουλος, προσέφερε το δραματικό χώρο, τους πρωταγωνιστές, αλλά και απλές αναφορές σε 128 έργα της κλασικής περιόδου (σωζόμενα και μη) του αρχαίου ελληνικού θεάτρου. Παραδόξως, όμως, η δραματική απεικόνιση των Θεσσαλών και της Θεσσαλίας, αναφέρεται ελάχιστα από την ογκωδέστατη διεθνή βιβλιογραφία. Τα θέματα των αθηναϊκών τραγωδιών, συνεχίζει ο ίδιος μελετητής, ήταν ανάγκη να διαδραματίζονται σε μυθικούς και μακρινούς από την Αθήνα τόπους ώστε να συζητηθούν και να επιλυθούν εκεί τα προβλήματα της αθηναϊκής κοινωνίας, εκτονώνοντας έτσι τις εντάσεις της στους κόλπους της δημοκρατίας.³⁷ Ενδεχομένως ο Χ. Ζαφειρόπουλος να είναι κοντά στην αλήθεια. Είναι γεγονός όμως ότι τα δεδομένα (αρχαιολογικά και λογοτεχνικά) επιδέχονται διάφορες ερμηνείες. Είναι σημαντικό, ωστόσο, να λάβουμε υπ' όψιν μας τη θεωρία της «Δομής της Αίσθησης» όπως την όρισε ο Raymond Williams η οποία αντιστοιχεί στην ιδιαίτερη αίσθηση που είχαν οι άνθρωποι σε διαφορετικές εποχές και εσωκλείει πάντοτε ορισμένα αδιαφανή στοιχεία για τις επόμενες γενιές. Τη βιωμένη, δηλαδή, αίσθηση των τρόπων με τους οποίους οι συγκεκριμένες δραστηριότητες

³⁴ Στράβων (αρχαίες πηγές). *Γεωγραφικών Θ*, V.20. Στο ΒΙΚΙΘΗΚΗ: «[...]καὶ τὸ ἐνταῦθα Περραιβικὸν ὑπὸ τούτοις τετάχθαι ὡς ἐπὶ πλεον, τὰ δ' ὀρεινότερα χωρία πρὸς τῷ Ὀλύμπῳ καὶ τοῖς Τέμπεσι τοὺς Περραιβοὺς, καθάπερ τὸν Κύφον καὶ τὴν Δωδώνην καὶ τὰ περὶ τὸν Τιταρήσιον, ὃς ἐξ ὅρους Τιταρίου συμφυοῦς τῷ Ὀλύμπῳ [...] Διὰ δὲ τὸ ἀναμιξὸν οἰκεῖν Σιμωνίδης Περραιβοὺς καὶ Λαπίθας καλεῖ τοὺς Πελασγίωτας ἅπαντας». *Θ*, V.22: «Οἱ μὲν οὖν Αἰνιᾶνες οἱ πλείους εἰς τὴν Οἶτην ἐξηλάθησαν ὑπὸ τῶν Λαπιθῶν, κἀνταῦθα δὲ ἐδυνάστευσαν ἀφελόμενοι τῶν τε Δωριέων τινὰ μέρη καὶ τῶν Μαλιέων μέχρι Ἡρακλείας καὶ Ἐχίνου, τινὲς δ' αὐτῶν ἔμειναν περὶ Κύφον, Περραιβικὸν ὅρος ὁμώνυμον κατοικίαν ἔχον».

³⁵ Ο Δίας όχι μόνο δεν τιμώρησε τον Ιξίωνα επειδή δολοφόνησε τον πεθερό του, Ηιονέα, αλλά τον εξάγνισε από το έγκλημά του. Δεν ανέχτηκε όμως την προσβολή από την ασέλγεια του Ιξίωνα στη σύζυγό του, την Ήρα. Βίασε, τελικά, ένα σύννεφο με την όψη της Ήρας που κατασκεύασε ο Δίας και αποτέλεσμα αυτής της συνέυρεσης ήταν η γέννηση του πρώτου Κενταύρου. Ο Ιξίων στη μεταθανάτια ζωή του θα τοποθετούνταν σε έναν τροχό ο οποίος θα γύριζε αιωνίως στον αέρα. Προβάλλονται έτσι οι συμπεριφορές των ανθρώπων που εξόργιζαν του θεούς και σχετιζόνταν με την προσβολή των ιδίων των θεών. Βλ. Buxton (2005), σ. 89 και Graves (1979), τ. Β, σ. 240.

³⁶ Ζαφειρόπουλος (2008), σ. 157.

³⁷ Ζαφειρόπουλος (2008), σ.σ. 153, 157.

συνέθεταν έναν τρόπο ζωής και σκέψης.³⁸ Κατά συνέπεια οι όποιες υποθέσεις που δύναται να διατυπωθούν παραμένουν απλώς υποθέσεις. Ειδικά δε όταν απουσιάζουν οι αντίστοιχες σαφείς πηγές οι υποθέσεις καθίστανται περισσότερο αιώλες.

Παρομοίως, για το θέμα της ομηρικής περραιβικής Δωδώνης ο Κουν Βανχάγκεντορεν ερμηνεύει τα σωζόμενα αποσπάσματα του Στράβωνα σχετικά με την τοποθέτηση του μαντείου της Δωδώνης σε θεσσαλική γη από τους συγγραφείς των Θεσσαλών τοπικής ιστορίας Σουίδα και Κινέα (4^{ου} αι. π.Χ.)³⁹ ως μια προσπάθεια αντιστάθμισης της χρόνιας αρνητικής παράδοσης που έπληττε τη Θεσσαλία, ειδικά περί της δράσης των Θεσσαλών μαγισσών.⁴⁰ Πράγματι, ο Στράβων αναφέρει ότι σύμφωνα με τον Σουίδα το μαντείο της Δωδώνης μεταφέρθηκε στην Ήπειρο από την περιοχή της Σκοτούσας, η οποία ανήκει σε περιοχή που λέγεται Θεσσαλία Πελασγιώτις, στο πλαίσιο της προσπάθειάς του να αποδώσει στους Θεσσαλούς μέρος της μυθολογίας.⁴¹ Ο Κινέας, για τον Στράβωνα, «τα λέει πιο μυθικά», καθώς διατυπώνει πως το μαντείο μεταφέρθηκε από τη Σκοτούσσα στη Δωδώνη της Θεσσαλίας κι έπειτα στην Ήπειρο. Ωστόσο, όπως ο Στράβων έτσι και ο Στέφανος ο Βυζάντιος (5^{ος} αι. μ.Χ.) στα *Εθνικά* για τη Δωδώνη παραπέμπει στον Σουίδα και τον Κινέα. Επειδή, όμως τα αντίστοιχα χωρία για τον Σουίδα διαφέρουν στα έργα των δύο συγγραφέων, του Στράβωνα και του Στεφάνου, είναι αμφίβολο εάν ο δεύτερος βασίστηκε για τις πληροφορίες του στον πρώτο. Οι πηγές τους είναι οι ίδιες, αλλά οι συγγραφείς είναι ανεξάρτητοι μεταξύ τους. Ο Στράβων ακολουθεί τον Ζηνόδοτο (325-260 π.Χ.), για τον οποίο η μαντεία καταγόταν από τη Δωδώνη και δεν συμφωνεί με τον Σουίδα και τον Κινέα, κατά τους οποίους η λατρεία μεταφέρθηκε από τη Θεσσαλία στην Ήπειρο.⁴²

Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι η περραιβική Δωδώνη όντως υφίστατο ως μαντείο ή/ και πόλη μέχρι τα ομηρικά χρόνια ή μέχρι που οι Περραιβοί εκδιώχθηκαν από τους Λαπίθες και ίδρυσαν στην Ήπειρο το νέο μαντείο, ενώ άλλοι θεωρούν ότι ο Όμηρος αναφερόταν απλώς στο όρος των Καμβουνίων. Ο Ν. Γεωργιάδης, για παράδειγμα, τοποθέτησε δεξιά της όχθης του Τιταρήσιου, κοντά στο χωριό Κλίκοβο (σ.σ. σημερινό Σαραντάπορο) όπου ανευρίσκονται ερείπια

³⁸ Williams (1994), σ.σ. 145-7.

³⁹ Ο Σουίδας και ο Κινέας συνέγραψαν τα *Θεσσαλικά*. Βλ. Στράβων (αρχαίες πηγές), μτφρ. Θεοδωρίδης (2004). *Γεωγραφικών Ζ*, σ. 234, σημ. 304.

⁴⁰ Βανχάγκεντορεν (2008), σ. 173.

⁴¹ Στράβων (αρχαίες πηγές). *Γεωγραφικών Ζ*, VII.12. Στο ΒΙΚΗΘΗΚΗ: «Κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν ἄνδρες ἦσαν οἱ προφητεύοντες· καὶ τοῦτ' ἴσως καὶ ὁ ποιητὴς ἐμφαίνει· ὑποφῆτας γὰρ καλεῖ, ἐν οἷς τάττοιτο καὶ οἱ προφῆται· ὕστερον δ' ἀπεδείχθησαν τρεῖς γράϊαι, ἐπεὶ καὶ σύνναος τῷ Διὶ προσαπεδείχθη καὶ ἡ Διώνη. Σουίδας μέντοι Θετταλοῖς μυθώδεις λόγους προσχαριζόμενος, ἐκεῖθεν τέ φησιν εἶναι τὸ ἱερὸν μετενηνεγμένον ἐκ τῆς περὶ Σκοτοῦσσαν Πελασγίας· ἔστι δ' ἡ Σκοτοῦσσα τῆς Πελασγιώτιδος Θετταλίας· συνακολουθῆσαι τε γυναικας τὰς πλείστας, ὧν ἀπογόνους εἶναι τὰς νῦν προφῆτιδας· ἀπὸ δὲ τούτου καὶ Πελασγικὸν Δία κεκληθῆσαι· Κινέας δ' ἔτι μυθωδέστερον».

⁴² Στράβων (αρχαίες πηγές), μτφρ. Θεοδωρίδης (2004). *Γεωγραφικών Ζ*, Αποσπάσματα από το έβδομο βιβλίο, σ. 157 και σ. 234, σημ. 1.

κυκλώπειων τειχών την περραιβική δυσχείμερη Δωδώνη. Επικρίνει δε τους γεωγράφους της εποχής του (Glaubry) οι οποίοι αρνούνταν την ύπαρξη της θεσσαλικής Δωδώνης στην οποία λατρευόταν ο Δωδωναίος Πελασγικός Ζευς που επικαλείται ο Αχιλλέας στην προσευχή του. Επικαλείται, ακόμη, τα θεσσαλικά νομίσματα (Mionnet), τα οποία έφεραν την προτομή του Δωδωναίου Διός εστεμμένου με κλώνους δρυός.⁴³

Μέχρι σήμερα, η αρχαιολογική σκαπάνη δεν έφερε στο φως στοιχεία που να συνηγορούν στη ύπαρξη δωδωνιαίου μαντείου στην Περραιβία, ενώ η χρήση του χώρου της ηπειρωτικής Δωδώνης επιβεβαιώθηκε ήδη από την αρμόδια αρχαιολογική υπηρεσία και ανάγεται στην Εποχή του Χαλκού.⁴⁴ Δικαιολογημένα, όμως, οι αναφορές στη θεσσαλική Δωδώνη ενισχύουν την άποψη για την ύπαρξή της στον περραιβικό χώρο με κάποια μορφή σε κάποια χρονική περίοδο. Εξάλλου ο Στράβων, ο οποίος δεν συμφωνεί με τον Σουίδα και τον Κινέα, συνέγραψε το έργο του περίπου τρεις αιώνες αργότερα από τους Θεσσαλούς συγγραφείς.

⁴³ Γεωργιάδης (1880), σ. 273.

⁴⁴ Δωδώνη(διαδικτυακές πηγές). Στο «ΟΔΥΣΣΕΥΣ» Υπουργείο Πολιτισμού.

Επισημαίνοντας δύο διαφορετικές σημασίες του όρου της «ιστορίας», αφενός την ταύτιση της ιστορίας με ολόκληρο το παρελθόν, καλύπτοντας το σύνολο των γεγονότων που συνέβησαν είτε έχουν καταγραφεί είτε όχι, αφετέρου τον ορισμό της «ιστορίας» ως την ιστορία που παραδόθηκε μέσω των γραπτών πηγών από τον εκάστοτε ιστορικό, καθώς επίσης και το γεγονός ότι ο ιστορικός δεν μπορεί να ξεφύγει απόλυτα από την εποχή και το περιβάλλον όπου ζει, παρ' όλο που έχει την υποχρέωση να ελαχιστοποιεί την απόσταση μεταξύ παρελθόντος και παρόντος και να μην περιορίζεται μόνο στην προσωπική ερμηνεία ή να αγγίζει τα όρια της προπαγάνδας,⁴⁵ οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η καταγεγραμμένη ιστορία δεν μπορεί να είναι απολύτως αντικειμενική.

Εστιάζοντας στο θέμα της εργασίας μας παρατίθενται τα ιστορικά στοιχεία που σχετίζονται με την αρχαία Περραιβία όπως παραδόθηκαν από τους αρχαίους ιστορικούς και μελετήθηκαν από τους επόμενους. Εστιάζουμε μόνο στις πενιχρές αναφορές των αρχαίων συγγραφέων και στα δεδομένα που προκύπτουν από τη σύγχρονη έρευνα, καθώς αντανεκλώνται, έστω διαθλασμένα, στοιχεία του παρελθόντος. Αρκεί, ασφαλώς, να λάβουμε υπ' όψιν ότι τα δεδομένα που προκύπτουν δεν μπορεί να είναι απόλυτα αντικειμενικά καθώς ερχόμαστε αντιμέτωποι με την υποκειμενικότητα τόσο των αρχαίων ιστορικών όσο και των σύγχρονων, ιδιαίτερα δε αν επιχειρήσουμε να προβούμε σε ερμηνείες. Πρέπει να θεωρήσουμε, ακόμη, τα ιστορικά στοιχεία που αφορούν την Περραιβία ως στοιχεία που αντανεκλώνται στο χρονολογικό άξονα της ιστορίας, ο οποίος αναδύεται στα ομηρικά χρόνια και χάνεται στην εποχή του Βυζαντίου. Οι ήδη φωτεινές πτυχές του εν λόγω άξονα είναι ως ένα βαθμό μεταβαλλόμενες, ενώ από την έρευνα, ειδικά από την αρχαιολογική, εξακολουθούν να φωτίζονται νέες. Επιπλέον είναι σημαντικό να θυμόμαστε πως η γνώση μας για το παρελθόν του Ανθρώπου, γενικά, εκτός από διαστρεβλωμένη είναι και ελάχιστη, δεδομένου ότι ο χρόνος της ανθρώπινης ζωής στη γη ανέρχεται σε μερικές εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια, ενώ οι ιστορικές μαρτυρίες, υπό αυτό το πρίσμα, είναι πρόσφατες.

Βάσει του παραπάνω πλαισίου, λοιπόν, την αφετηρία των προβληματισμών για την ιστορία της αρχαίας Θεσσαλίας σηματοδοτεί η θεσσαλική οικιστική του ομηρικού *Καταλόγου των Νέων*, στον οποίο γίνεται αναφορά σε εννέα βασίλεια και τους ηγεμόνες τους που κατέλαβαν την έκταση της μετέπειτα Θεσσαλίας καθώς και έδαφος των περιοίκων λαών (Περραιβοί κ.ά.). Ορισμένες πόλεις έχουν ταυτιστεί επιτυχώς από την αρχαιολογική έρευνα, καθώς αποτελούσαν τους άμεσα προγόνους των πόλεων της κλασικής και ελληνιστικής εποχής, ενώ άλλες παραμένουν αταύτιστες. Μοιραία, εμπλέκεται και η μαρτυρία του Θουκυδίδη σχετικά με την έλευση και συγκέντρωση νέων πληθυσμιακών στοιχείων στη θεσσαλική πεδιάδα, καθώς μάς πληροφορεί ότι οι «Θεσσαλοί» μετά την άφιξή τους στις δυτικές υπώρειες της Θεσσαλικής πεδιάδας στη θέση της ομηρικής Άρνης,

⁴⁵ Marwick (1985), σ.σ. 11, 44-6.

ανάγκασαν τους παλαιότερους κατοίκους τής θεσσαλικής πεδιάδας, του Βοιωτούς, να μεταναστεύσουν νοτιότερα στη Βοιωτία των ιστορικών χρόνων, εξήντα χρόνια μετά τα Τρωικά. Ο χρόνος της άφιξης των Θεσσαλών στη θεσσαλική πεδιάδα προσδιορίζεται στα τέλη του 8^{ου} ή στις αρχές του 7^{ου} π.Χ. αιώνα.⁴⁶

Η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως θολωτούς και κιβωτιόσχημους τάφους της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου. Στο νεκροταφείο του Αργυροπουλίου Τυρνάβου, όπου -σύμφωνα με τον Α. Τζιαφάλια- τοποθετείται η ομηρική Ηλώνη, κυριαρχούν οι θολωτοί τάφοι της Εποχής του Σιδήρου. Διαπιστώθηκε δε η καύση νεκρού σε ισχυρή ταφική πυρά που προηγήθηκε της κατασκευής του τάφου. Στη βόρεια Περραιβία οι κιβωτιόσχημοι τάφοι αποτελούν μοναδικό τύπο τάφου της πρώιμης Εποχής του Σιδήρου που έχουν βρεθεί τα τελευταία έτη.⁴⁷

Η οικιστική πραγματικότητα των ομηρικών βασιλείων, κατά τον 7^ο αι. π.Χ., μεταβλήθηκε με τη δημιουργία αυτόνομων διοικητικών ενοτήτων με μικρότερη χωροταξική δικαιοδοσία. Οι αυτοδύναμες θεσσαλικές πόλεις αποτελούσαν τις έδρες των θεσσαλικών αριστοκρατικών οικογενειών που κατείχαν μεγάλες εκτάσεις γης και στρατιωτικές δυνάμεις με βάση το περίφημο θεσσαλικό ιππικό,⁴⁸ το οποίο ήταν ιδιαίτερα ξακουστό στον ελληνικό κόσμο.⁴⁹ Στο τέλος, περίπου, του 6^{ου} αι. π.Χ. ο κυρίως θεσσαλικός χώρος οργανώθηκε διοικητικά σε τέσσερις «τετράδες»: την Πελασγιώτιδα, τη Θεσσαλιώτιδα, την Ιστιαιώτιδα και τη Φθιώτιδα, οι οποίες αποτέλεσαν τη βάση της πολιτικής και στρατιωτικής οργάνωσης της Θεσσαλίας κατά τους επόμενους αιώνες. Ο Αριστοτέλης αποδίδει τη συγκεκριμένη διευθέτηση σε ένα μέλος της αριστοκρατικής οικογένειας των Αλευάδων της Λάρισας, τον Αλεύα τον Πυρρό.⁵⁰ Ο Λυκόφρων, ο Ιάσων και ο Αλέξανδρος κυριαρχούσαν τη μετέπειτα περίοδο και οι δύο πρώτοι έφεραν τον τίτλο του *ταγού*. Ο ταγός, λοιπόν, ο οποίος κατείχε το ύψιστο ομοσπονδιακό αξίωμα, υπερτερούσε απέναντι στους τέσσερις πολεμάρχους, που από τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. εξέλεγαν κάθε χρόνο οι τέσσερις περιοχές στις οποίες ήταν μοιρασμένες ο πληθυσμός και οι πόλεις.⁵¹ Ο όρος «Θεσσαλία» προσδιόριζε γεωγραφικά είτε την περιοχή που περιλάμβανε τις τέσσερις θεσσαλικές «τετράδες» είτε συμπεριλάμβανε και τις περιόικες περιοχές μεταξύ των οποίων και την Περραιβία.⁵² Μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση αποτελεί εκείνη του Br. Helly (1937-), ο οποίος στην προσπάθειά του να διασαφηνίσει τους όρους «Θεσσαλός» και «θεσσαλικός» προσδιόρισε με τον όρο «Thessaloï» την πληθυσμιακή ομάδα των εισβολέων που ήλθε στη Θεσσαλία κατά την υπομυκηναϊκή περίοδο

⁴⁶ Κραβαρίτου (2012), σ.σ. 26-7.

⁴⁷ Τζιαφάλιας και Ζαούρη (1999), σ.σ. 145, 147.

⁴⁸ Κραβαρίτου (2012), σ. 28.

⁴⁹ Mosse (2009), σ. 339.

⁵⁰ Το πρόσωπο του Αλεύα του Πυρρού κινείται μεταξύ μύθου και ιστορίας. Βλ. Κραβαρίτου (2012), σ. 33.

⁵¹ Mosse (2009), σ. 339.

⁵² Κραβαρίτου (2012), σ. 32.

και με τον όρο «Thessaliens» προσδιόρισε το σύνολο των κατοίκων της Θεσσαλίας, ανεξάρτητα από την καταγωγή τους, με ιδιαίτερη αναφορά στους Περραιβούς, Αινιάνες κλπ.⁵³

Η διοίκηση των «τετράδων» ενέπιπτε στην αρμοδιότητα ενός ανώτατου άρχοντα που έφερε τον τίτλο «άρχων», «αρχός» και «τέτραρχος».⁵⁴ Οι Περραιβοί, οι Αιάνες, οι Αχαιοί, οι Ίωνες, οι Λοκροί, οι Μαλλιείς, οι Μάγνητες, οι Φωκείς, οι Φθιώτες, οι Βοιωτοί, οι Δόλοπες-Δωριείς και οι Θεσσαλοί συμμετείχαν στην αμφικτυονία της Κεντρικής Ελλάδας, έχοντας δικαίωμα δύο ψήφων. Οι τελευταίοι, ωστόσο, κατά τον 6^ο αι. π.Χ., επικρατούσαν στην επικυριαρχία του ιερού και της Αμφικτυονίας.⁵⁵ Έχει υποστηριχθεί δε ότι από τον 6^ο αι. π.Χ. έως την εποχή της βασιλείας του Φιλίππου Β΄, οι Θεσσαλοί ήλεγχαν και τους κατοίκους των γειτονικών, περίοικων, στην κυρίως Θεσσαλία περιοχών, δηλαδή τους Περραιβούς, τους Μάγνητες, τους Αχαιούς Φθιώτες, τους Δόλοπες, τους Αινιάνες, τους Μαλλιείς και τους Οιταίους. Πολλές περίοικες περιοχές διέθεταν αυτονομία αφού συνήθως αναφέρονται από τους αρχαίους συγγραφείς ως ανεξάρτητα έθνη, κόβουν δικά τους νομίσματα και αναφέρονται στους πρώιμους καταλόγους της Δελφικής Αμφικτυονίας.⁵⁶

Οι Περραιβοί απαντώνται από τον Ηρόδοτο κατά την εκστρατεία του 480 π.Χ. στο πλαίσιο του δευτέρου Μηδικού Πολέμου, μεταξύ Ελλήνων και Περσών, όταν ο Ξέρξης δεν συνάντησε καμία δυσκολία στη Θεσσαλία προκειμένου να κατέλθει στις Θερμοπύλες για να αντιμετωπίσει, τελικά, τους τριακόσιους Σπαρτιάτες του Λεωνίδα.

⁵³ Κραβαρίτου (2012), σ. 33.

⁵⁴ Κραβαρίτου (2012), σ. 33.

⁵⁵ Γλωσσάρι (διαδικτυακές πηγές). Στο «ΟΔΥΣΣΕΥΣ» Υπουργείο Πολιτισμού: «Αμφικτυονία ονομαζόταν η ένωση αρχαίων ελληνικών πόλεων – κρατών με κέντρο κάποιο ιερό. Ο θρησκευτικός χαρακτήρας της αμφικτυονίας εξελίχθηκε σταδιακά σε πολιτικός. Το 24μελές αμφικτυονικό συνέδριο και η αμφικτυονική εκκλησία ασκούσε τη διοίκηση της Αμφικτυονίας. Τα μέλη του συνεδρίου εκλέγονταν έπειτα από κλήρωση και αντιστοιχούσαν δύο μέλη από κάθε φυλή. Τη διοίκηση της Αμφικτυονίας ασκούσε το αμφικτυονικό συνέδριο και η αμφικτυονική εκκλησία. Το συνέδριο το συγκροτούσαν οι ιερομνήμονες, δηλαδή 24 μόνιμα μέλη που εκλέγονταν με κλήρωση από τις 12 φυλές της Αμφικτυονίας (δύο ψήφοι για κάθε φυλή), οι πυλαγόρες, ένας γραμματέας και ένας ιεροκήρυκας. Το συνέδριο σκόπευε στην προάσπιση των συμφερόντων των πόλεων που εκπροσωπούσε η Αμφικτυονία. Η έδρα βρισκόταν στο ιερό της Δήμητρας στην Ανθήλη, κοντά στις Θερμοπύλες. Έπειτα από τον πρώτο Ιερό Πόλεμο (590 π.Χ.), οι Αμφικτύονες πήραν τον έλεγχο του ιερού των Δελφών και των αγώνων και συνεδριάζαν, πλέον, το φθινόπωρο (οπωρινή Πυλαία) στους Δελφούς και στην Ανθήλη την άνοιξη (ηρινή Πυλαία). Στην επικυριαρχία του ιερού και της Αμφικτυονίας, τον 6ο αι. π.Χ. επικρατούσαν οι Θεσσαλοί, κατά τους 5ο και 4ο αι. π.Χ. οι Σπαρτιάτες και μετά το 371 π.Χ. οι Βοιωτοί. Στη συνέχεια, μετά το 346 π.Χ., ο Φίλιππος, οι Αιτωλοί τον 3ο αι. π.Χ. και από το 168 π.Χ. οι Ρωμαίοι, ώσπου ο αυτοκράτορας Αδριανός ίδρυσε νέα οργάνωση ενότητας των Ελλήνων, το Πανελλήνιο».

⁵⁶ Κραβαρίτου (2012), σ. 29.

Εικόνα 4: Ο Λεωνίδας στις Θερμοπύλες. 1814. Leonidas at Thermopylae. Oil on canvas, 395 x 531 cm. Musée du Louvre, Paris (Wikipedia, <http://goo.gl/SFZjXk>)

Όταν είχε στρατοπεδεύσει στη Θέρμη πληροφορήθηκε πως από το στενό ανάμεσα από τον Όλυμπο και την Όσσα ρέει ο Πηνειός. Σκόπευε, δια μέσω του πάνω δρόμου από εκείνο το στενό, από τη Μακεδονία να φθάσει στη χώρα των Περραιβών.⁵⁷ Όταν, εν τέλει, ο μεγάλος βασιλεύς έστειλε τους κήρυκες στην Ελλάδα να ζητήσουν υποταγή, άλλοι γύρισαν με άδεια χέρια, ενώ μεταξύ εκείνων που παρέδωσαν γῆν καὶ ὕδωρ στους Πέρσες ήταν και οι Περραιβοί (7, 132).⁵⁸ Οι Θεσσαλοί, ακόμη, το 481 π.Χ., παρ' όλο που είχαν συνάψει συμμαχία με τους Αθηναίους, τους Σπαρτιάτες, τους Βοιωτούς και τους Ευβοείς για την αντιμετώπιση του περσικού στρατού, τελικά «μηδίσανε».⁵⁹ Οι υπόλοιποι Έλληνες ορκίστηκαν εναντίον αυτών που υποτάχθηκαν ότι όταν σταθεροποιηθεί η κατάσταση θα καταβάλουν το δέκατο της περιουσίας τους στο θεό των Δελφών.⁶⁰

Η Περραιβία και οι Περραιβοί αναφέρονται και από τον Θουκυδίδη (4, 78) όταν, κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου (431-404 π.Χ.), ο Σπαρτιάτης Βρασίδας εκστράτευσε στη

⁵⁷ Βλάχος (2000), σ. 178.

⁵⁸ Ηρόδοτος (αρχαίες πηγές), μτφρ. Σκαλίδου (1875). *Ιστορίαι. Βιβλίον Εβδομον. Πολύμνια*. Στο gutenberg.org: «131: ο μὲν δὴ περὶ Πιερίην διέτριβε ἡμέρας συχνάς· τὸ γὰρ δὴ ὅρος τὸ Μακεδονικὸν ἔκειρε τῆς στρατῆς τριτημορίας, ἵνα ταύτῃ διεξίη ἅπανα ἡ στρατὴ ἐς Περόραιβους. οἱ δὲ δὴ κήρυκες οἱ ἀποπεμφθέντες ἐς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ γῆς αἴτησιν ἀπίκατο οἱ μὲν κεινοί, οἱ δὲ φέροντες γῆν τε καὶ ὕδωρ. 132: τῶν δὲ δόντων ταῦτα ἐγένοντο οἶδε, Θεσσαλοὶ Δόλοπες Ἐνιήνες Περόραιβοὶ Λοκροὶ Μάγνητες Μηλιέες Ἀχαιοὶ οἱ Φθιώται καὶ Θηβαῖοι καὶ οἱ ἄλλοι Βοιωτοὶ πλὴν Θεσπιέων τε καὶ Πλαταιέων. ἐπὶ τούτοις οἱ Ἕλληνες ἔταμον ὄρκιον οἱ τῷ βαρβάρῳ πόλεμον ἀειράμενοι· τὸ δὲ ὄρκιον ὧδε εἶχε, ὅσοι τῷ Πέρσῃ ἔδοσαν σφέας αὐτοὺς Ἕλληνες ἐόντες μὴ ἀναγκασθέντες, καταστάντων σφὶ εὖ τῶν πρηγμάτων, τούτους δεκατεῦσαι τῷ ἐν Δελφοῖσι θεῷ. τὸ μὲν δὴ ὄρκιον ὧδε εἶχε τοῖσι Ἕλλησι».

⁵⁹ Mosse (2009), σ. 240.

⁶⁰ Βλάχος (2000), σ. 179.

Μακεδονία προκειμένου να ενισχύσει το σύμμαχό του, βασιλιά της Μακεδονίας, Περδίκας Β΄. Ο ιστορικός αναφέρει ότι ο Βρασίδης ξεκίνησε από τη Μελίτεια, διήνυσε ολόκληρη την απόσταση μέχρι τη Φάρσαλο και στη συνέχεια από το Φάκιον προς την Περραιβία, όπου οι Θεσσαλοί που τον συνόδευαν τον αποχαιρέτησαν, ενώ οι Περραιβοί, οι οποίοι ήταν υπήκοοι των Θεσσαλών, τον συνόδευσαν με ασφάλεια μέχρι το Δίον, πόλη στην οποία επικρατούσε ο Περδίκκας και στη συνέχεια μέχρι τη Χαλκιδική.⁶¹ Οι αρκετές πόλεις της θρακομακεδονικής ακτής που στράφηκαν με το μέρος του Βρασίδα, η ήττα στο Δήλιο και η πτώση της Αμφίπολης έφεραν τους Αθηναίους σε δύσκολη θέση και δέχθηκαν τις προτάσεις των Σπαρτιατών για ανακωχή το 423 π.Χ.⁶² Στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ., ακόμη, ορισμένες θεσσαλικές πόλεις αποτέλεσαν πεδία πολιτικών συγκρούσεων, καταλήγοντας στη χειραφέτηση των πανεστών,⁶³ η οποία αποτελεί απόδειξη για την αυξημένη σημασία που απέκτησε το οπλιτικό πεζικό από τον 4^ο αιώνα και μετά.⁶⁴

Στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. φαίνεται πως έπαψε οριστικά το σύστημα των «τετράδων», όταν ο Φίλιππος Β΄ έθεσε υπό τον έλεγχό του τις πόλεις της Περραιβίας και της περραιβικής Τρίπολης, οριστικοποιώντας το τέλος της κυριαρχίας της Θεσσαλίας στην Περραιβία.⁶⁵

Η αρχαιολογική έρευνα έφερε στο φως δύο ανάγλυφα της Περραιβίας στα οποία απεικονίζεται η Απολλώνια Τριάδα, των προστάτιδων θεοτήτων: Απόλλωνα, Άρτεμης και Λητούς. Το πρώτο φέρει την επιγραφή Απόλλωνι Πυθίωι Αντιγόνα Ξενάρχου ανέθηκεν. Το δε δεύτερο ανάγλυφο περιλαμβάνει μία σημαντική για την Περραιβία επιγραφή στην οποία περιλαμβάνονται ονόματα πόλεων και αντιπροσώπων στη δελφική αμφικτυονία. Στο α΄ μισό του 4^{ου} αι. π.Χ., εποχή στην οποία χρονολογείται η εν λόγω επιγραφή, η Άζωρος, η Δολίχη και το Πύθιο (πόλεις της περραιβικής Τρίπολης), απουσιάζουν από τον κατάλογο, επειδή, πιθανόν, ανήκαν πλέον στη Μακεδονία.⁶⁶ Ολόκληρη η Θεσσαλία, μάλιστα, από το 346 αναδιοργανώθηκε από τον Φίλιππο.⁶⁷

Κατά τον 3^ο αιώνα π.Χ. σημειώθηκε η μεγάλη ακμή της Αιτωλικής Συμπολιτείας, η οποία σταδιακά επεκτάθηκε στο θεσσαλικό χώρο. Από το 279 π.Χ. η αιτωλική παρουσία ισχυροποιήθηκε στους Δελφούς. Η Θεσσαλοί, κατά τον 4^ο αι. π.Χ. είχαν τον πρώτο λόγο στην Αμφικτυονία, κατέχοντας το μεγαλύτερο αριθμό των εδρών, όπως προκύπτει από τη μελέτη των καταλόγων της

⁶¹ Θουκυδίδης (αρχαίες πηγές), μτφρ. Βενιζέλος. *Ιστορία. Βιβλίο Δ΄*, παρ. 78. Στο Μικρός Απόπλους: «[4.78] καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐς Περραιβίαν. ἀπὸ δὲ τούτου ἤδη οἱ μὲν τῶν Θεσσαλῶν ἀγωγοὶ πάλιν ἀπῆλθον, οἱ δὲ Περραιβοὶ αὐτόν, ὑπήκοοι ὄντες Θεσσαλῶν, κατέστησαν ἐς Δῖον τῆς Περδίκκου ἀρχῆς, ὃ ὑπὸ τῷ Ὀλύμπῳ Μακεδονίας πρὸς».

⁶² Mosse (2009), σ. 281.

⁶³ Οι πανέστες αποτελούσαν υποτελείς χωρικούς που οι Αρχαίοι τους συνέκριναν με τους εἰλωτες [βλ. Mosse (2009), σ. 339].

⁶⁴ Mosse (2009), σ. 339.

⁶⁵ Κραβαρίτου (2012), σ. 30.

⁶⁶ Μπάτζιου-Ευσταθίου (διαδικτυακές πηγές, 2012), *Η Κοιλιάδα των Τεμπών*. Στο περιοδικό Αρχαιολογία και Τέχνες.

⁶⁷ Mosse (2009), σ. 340.

δελφικής Αμφικτυονίας. Οι Αιτωλοί κατάφεραν να εκχωρήσουν στον πολιτικό τους μηχανισμό τις περιοχές της Περραιβίας, της Θεσσαλιώτιδας, της Ιστιαιώτιδας και του ανατολικού τμήματος της Αχαΐας Φθιώτιδας, κατά τη διάρκεια του Δημητριάκου και του Συμμαχικού πολέμου, 239-229 π.Χ. και 220-217 π.Χ. αντίστοιχα. Το 229 π.Χ. οι Αιτωλοί πήραν την έδρα των Περραιβών στο Αμφικτιονικό Συνέδριο. Το 206 π.Χ. ο Φίλιππος Ε΄ συνέβαλε στην απώλεια των εδαφών της Αιτωλικής Συμπολιτείας, της Ιστιαιώτιδας, της Θεσσαλιώτιδας και της Περραιβίας. Από αναφορές του Πολυβίου, του Τίτου Λίβιου και από επιγραφές φαίνεται ότι την περίοδο της μετάβασης από τον 3^ο στο 2^ο αι. π.Χ. οι περιοχές από τον Όλυμπο έως τον Κορινθιακό Κόλπο (συμπεριλαμβανομένης της Περραιβίας), εκτός από τις περιοχές της ανατολικής Θεσσαλίας, την περιοχή της Μαγνησίας και της Πελασγιώτιδος, αποτελούσαν τμήμα της «Μεγάλης Αιτωλίας».⁶⁸

Κατά τη διάρκεια του Α΄ Μακεδονικού Πολέμου (215 – 205 π.Χ.), οι Ρωμαίοι σύναψαν συμμαχία με τους Αιτωλούς επειδή χρειαζόνταν στρατό για να αντιμετωπίσουν το στρατό του Μακεδόνα βασιλιά Φιλίππου Ε΄ (211 π.Χ.).⁶⁹ Με τη λήξη του πολέμου συνομολογήθηκε η ειρήνη της Φοινίκης, μετά τη σύναψη ξεχωριστής ειρήνης μεταξύ των Αιτωλών και του Φιλίππου, η οποία όμως δεν είχε διάρκεια,⁷⁰ δεδομένου της νέας κήρυξης πολέμου των πρώτων στη Μακεδονία, το 199 π.Χ.⁷¹

Ο Τίτος Λίβιος (64 π.Χ. – 17 μ.Χ.), στην ιστορία που συνέγραψε για τη Ρώμη, αναφερόμενος στο Β΄ Μακεδονικό Πόλεμο (200 – 197 π.Χ.) εξιστορεί την επίθεση τριών χιλιάδων Αιτωλών με διακόσια άλογα στις περραιβικές πόλεις Μάλλοια και Χυρετείες, καθώς και τη λεηλασία των πόλεων της περραιβικής Τρίπολης.⁷²

Το 198 π.Χ. ο ύπατος στρατηγός των Ρωμαίων Τίτος Φλαμίνιος, στις διαπραγματεύσεις του με τον Φίλιππο Ε΄, απαίτησε την εκκένωση της Ελλάδας, καθώς και της Θεσσαλίας η οποία αποτελούσε τμήμα της Μακεδονίας για εκατόν πενήντα χρόνια.⁷³ Στους *Βίους*, ο Πλούταρχος (περ. 50 – 120 μ.Χ.) αναφέρει πως ο Τίτος Φλαμίνιος, μετά τη μάχη στις Κυνός Κεφαλές της Θεσσαλίας (197 π.Χ.) και την ήττα του Μακεδόνα βασιλιά Φιλίππου Ε΄, διακήρυξε την «ελευθερία» των Ελλήνων. Στα Ίσθμια, λοιπόν, στο στάδιο της Κορίνθου το 196 π.Χ., όπου πλήθος ανθρώπων παρακολουθούσε τους γυμνικούς αγώνες, ο Τίτος Κόιντος διακήρυξε πως «αφήνει ελεύθερους», χωρίς φρουρές και χωρίς φόρους, με τους πάτριους νόμους τους, τους Κορινθίους, τους Φωκείς,

⁶⁸ Τσαγκάρη (2004), σ.σ. 227-9.

⁶⁹ Mackay (2007), σ. 108.

⁷⁰ Walbank (1999), σ. 328.

⁷¹ Mackay (2007), σ. 110.

⁷² Titus Livius (αρχαίες πηγές). *History of Rome*. V.III. 10. Στο: Haystack. Electronic Literature Archive: «Meantime, Amynder, with the Athamanian troops, seized on Pellinaeus; while Menippus, with three thousand Aetolian foot and two hundred horse, marched into Perrhaebia, where he took Mallaea and Cyretiae by assault, and ravaged the lands of Tripolis».

⁷³ Mackay (2007), σ. 111.

τους Λοκρούς, τους Ευβοείς, τους Αχαιούς Φθιώτες, τους Μάγνητες, τους Θεσσαλούς και τους Περραιβούς» (10, 5-6).⁷⁴ Βέβαια, οι Έλληνες θεώρησαν ότι θα είναι ελεύθεροι και βάσει της αντίληψής τους για την ελευθερία θα επέστρεφαν στην παλιά τους συνήθεια να συγκρούονται μεταξύ τους. Όμως, η «ελευθερία» που τους παραχωρήθηκε ήταν συνυφασμένη με την υποχρέωσή τους προς τους Ρωμαίους για τα προνόμια που τους παρασχέθηκαν, καθώς και με την υπακοή τους στο νέο Ρωμαίο «πάτρωνα», στα ίδια πρότυπα με έναν υπόχρεο και ευγνώμονα ρωμαίο πελάτη.⁷⁵

Μετά τη μάχη στις Κυνός Κεφαλές και την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας των ελληνικών πόλεων από τον Φλαμινίο, το 196 π.Χ. οι Μακεδόνες υποχώρησαν και η Θεσσαλία έγινε ανεξάρτητη. Η Περραιβία αποτέλεσε την εποχή εκείνη αυτόνομο *Κοινό*.⁷⁶

Ο Τίτος Λίβιος, στην περιγραφή των κινήσεων του μακεδονικού στρατού, αναφέρεται στην Περραιβία και την περραιβική Τρίπολη. Οι Μακεδόνες, μετά την Ελιμιώτιδα (*Elimia*), πέρασαν τα Καμβούνια (*Cambunian*) όρη από ένα στενό πέρασμα και κατήλθαν στην περιοχή που ονομάζεται Τρίπολη επειδή περιλάμβανε τρεις πόλεις: την Άζωρο, το Πύθιο και τη Δολίχη. Αυτές οι πόλεις, αρχικά, δίστασαν να πάρουν το μέρος των Μακεδόνων επειδή είχαν δώσει ομήρους στους Λαρισαίους. Τελικά, όμως, υπέκυψαν στους εκβιασμούς των Μακεδόνων, καθώς αντιμετωπίστηκαν από τους τελευταίους με εξαιρετική ευγένεια και οι Περραιβοί ακολούθησαν «το παράδειγμά τους» και δέχτηκαν την πρώτη προσέγγιση των Μακεδόνων, χωρίς δισταγμό.⁷⁷ Αναφέρεται, ακόμη, στο ρωμαϊκό συμβούλιο κατά το οποίο οι Ρωμαίοι εξέτασαν τα περάσματα από την Περραιβία προς τη Μακεδονία. Κατασκήνωσαν, λοιπόν, στο χώρο της Περραιβίας και συγκεκριμένα μεταξύ της Αζώρου και της Δολίχης, μέχρι που αποφάσισαν, τελικά, να φυλάξουν τη στενή διάβαση της Βολουστάνας (σ.σ Σαρανταπόρου) και άλλων περιοχών (*Lapathus, Phila*).⁷⁸

Στην αρχή του ξεσπάσματος του Γ' Μακεδονικού Πολέμου (171-168 π.Χ.) το σχέδιο των Ρωμαίων φαινόταν ακόμη ημιτελές. Είχε ληφθεί μόνο η απόφαση ο στρατός να βαδίσει στο Πύθιο, το οποίο μαζί με τη Δολίχη και την Άζωρο συναποτελούσε την περραιβική Τρίπολη. Από το στενό πέρασμα των Βολουστάνων (Σαρανταπόρου) ο ύπατος Οστίλλιος επιχείρησε να εισβάλλει από την περραιβική Τρίπολη στη Μακεδονία κατά το πρώτο έτος του Γ' Μακεδονικού Πολέμου. Ο διάδοχός του όμως, ο Μάρκιος Φίλιππος, δεν ακολούθησε τη συγκεκριμένη οδό, ούτε και το στενό πέρασμα της Πέτρας, αν και το τελευταίο πιθανόν παρέμενε αφύλακτο από τη μακεδονική φρουρά. Οι Ρωμαίοι επέλεξαν να εισβάλλουν στη Μακεδονία και αφού καταλάβουν τα Τέμπε να εισβάλλουν μέσω αυτών. Το σχέδιό τους όμως εγκαταλείφθηκε. Οι Περραιβοί, οι οποίοι τελούσαν

⁷⁴ Πλούταρχος (αρχαίες πηγές), μτφρ. Μεταφραστική Ομάδα Κάκτου (1993). *Βίοι Παράλληλοι. Φιλοποίμην – Τίτος Φλαμινίος*, σ.σ. 104-7.

⁷⁵ Mackay (2007), σ. 113.

⁷⁶ Κραβαρίτου (2012), σ. 31.

⁷⁷ Titus Livius (αρχαίες πηγές), *The Supplement of J. Freinsheim* (1761), σ.σ. 252-3.

⁷⁸ Titus Livius (αρχαίες πηγές), *The Supplement of J. Freinsheim* (1761), σ.σ. 308-9.

υπό την υπηρεσία των Ρωμαίων, κλήθηκαν στο συγκροτηθέν πολεμικό συμβούλιο ώστε να δώσουν τις απαραίτητες πληροφορίες καθώς ήταν γνώστες των τόπων και των πραγμάτων της περιοχής. Οι Ρωμαίοι έλαβαν πολλές εσφαλμένες αποφάσεις σχετικά με τον τρόπο εισβολής τους στην Μακεδονία και οι απόπειρές τους δεν θα είχαν αποτέλεσμα εάν οι θεοί –αναφέρει ο Πολύβιος– «δεν είχαν αφαιρέσει το νου από τον μωρό και παραπληγικό βασιλιά της Μακεδονίας Περσέα και δεν είχαν τρέψει τον πιο ανάξιο βασιλιά απ' όλους τους προηγούμενους ηγεμόνες της Μακεδονίας στις πιο καταστροφικές γι' αυτόν αποφάσεις». Η τραγικότερη κίνηση του Περσέα ήταν η απογύμνωση των στενών περασμάτων που κάλυπτε η μακεδονική φρουρά, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα επισιτισμού των ρωμαίων στρατιωτών από τη Θεσσαλία που είχαν εγκλωβιστεί στο εχθρικό έδαφος της Πιερίας και κινδύνευαν να λιμοκτονήσουν. Από το Πύθιο της Περραιβίας ο Μάρκιος Φίλιππος μετέφερε τα στρατεύματά του στο οροπέδιο της σημερινής Καρυάς ώστε να κατέλθει στη Μακεδονία μέσω των Κανάλων και του Νεξερού. Αποτελεί δε παράδοξο το γεγονός ότι ο ύπατος δεν επέλεξε άλλα περάσματα του Ολύμπου προς την Πιερία τα οποία δεν θα επέφεραν αφενός μεγάλη ταλαιπωρία στο ρωμαϊκό στρατό αφετέρου δεν θα τον εξέθετε σε μεγάλο κίνδυνο.⁷⁹

Εικόνα 5: Νόμισμα με τη μορφή του Περσέα στο Βρετανικό Μουσείο (Wikipedia, <http://goo.gl/6uwjC8>)

Το 168 π.Χ. ο ύπατος Αιμίλιος Παύλος αποφάσισε να εισβάλλει στη Μακεδονία δια της κυκλικής κινήσεως εκ Περραιβίας προς τα στενά της Πέτρας, ώστε να επιτεθεί εκ των όπισθεν κατά του Περσέως, ο οποίος κατείχε το Δίον. Όμως το στενό της Πέτρας είχε καταληφθεί από τις μακεδονικές δυνάμεις και κατά συνέπεια ο ύπατος έπρεπε να ενεργήσει με ταχύτητα, μυστικότητα και εν καιρώ νυκτός να τους αιφνιδιάσει. Αποφάσισε, λοιπόν, να αιφνιδιάσει το μακεδονικό στρατό μέσω της συντομότερης οδού του Ηρακλείου (του σημερινού Πλαταμώνα) δια της Ζηλιάνας και ταχέως μετάβηκε την τρίτη ημέρα από την αναχώρησή του στο Πύθιο για την ανάπαυση του

⁷⁹ Σωτηριάδης (1931), σ.σ. 5-10.

στρατεύματός του.⁸⁰ Στο δε Πύθιο της Περραιβίας το στράτευμα οδήγησε ο Νασικάς, ο γιος του Αιμίλιου Παύλου, και στη συνέχεια ο στρατός του ενώθηκε με εκείνον του πατέρα του.⁸¹ Εν τέλει, στην Πύδνα, το 168 π.Χ., ο Μακεδόνας Βασιλιάς Περσέας ηττήθηκε υποτάσσοντας ολόκληρη την Ελλάδα οριστικά στους Ρωμαίους.

Σύμφωνα με τον F. Gschnitzer και βάσει των επιγραφικών μαρτυριών, οι πόλεις της Περραιβίας υφίσταντο έως τον 3ο αι. μ.Χ., ενώ περιελήφθησαν στην επικράτεια της Λάρισας επί της εποχής του Διοκλητιανού (284-305 μ.Χ.), καθιερώνοντας την επαρχία της Θεσσαλίας.⁸² Κατά τη χριστιανική περίοδο ο Προκόπιος αναφέρει μόνο την Ολοσσών την οποία μάλιστα δεν συγκαταλέγει στη Θεσσαλία, ενώ δεν γνωρίζουμε εάν αναφέρονται άλλες περραιβικές πόλεις.⁸³ Από τη σύγχρονη αρχαιολογική έρευνα, όμως, ανακαλύφθηκε μικρό τείχος στην Ελασσόνα το οποίο χτίστηκε την εποχή του Ιουστινιανού.⁸⁴

Κατά τους μεσοβυζαντινούς χρόνους η δυτική και βορειοδυτική Θεσσαλία, συμπεριλαμβανομένης την περιοχή της Περραιβίας, ανήκε στη Μεγάλη Βλαχία. Όπως προκύπτει από το «Χρονικόν του Μορέως» η περιοχή οροθετείτο από τον Όλυμπο, το σημερινό χωριό Κατάκαλη Γρεβενών, και την οροσειρά της Πίνδου που τη χώριζε από το Δεσποτάτο της Ηπείρου.⁸⁵

⁸⁰ Σωτηριάδης (1931), σ. 13.

⁸¹ Πλούταρχος (αρχαίες πηγές), μτφρ. Μεταφραστική Ομάδα Κάκτου (1993). *Βίοι Παράλληλοι. Αιμίλιος Παύλος – Τιμολέων*, σ.σ. 60-3.

⁸² Δεριζιώτης (2004), σ. 63.

⁸³ Δεριζιώτης (2006), σ.σ. 389-90 και Υποσημείωση 2: Προκόπιος, Περί Κτισμάτων, 4,3,8. J. Haury – G. Wirth (εκδ. Λειψία, 1964), στο «Χριστιανική Περραιβία. Τοπογραφικές και Ανασκαφικές Έρευνες».

⁸⁴ Δεριζιώτης (2004), σ. 64.

⁸⁵ Βλαχάκη (2006), σ. 489.

α. Εισαγωγή

Για την περραιβική Τρίπολη θα εστιάσουμε στις γραπτές πηγές, στις αναφορές των περιηγητών των προηγούμενων αιώνων και στα συμπεράσματα της αρχαιολογικής έρευνας. Ας έχουμε υπόψη, όμως, ότι τα αρχαιολογικά δεδομένα επιδέχονται διάφορες ερμηνείες από τους αρχαιολόγους και στο μέλλον ενδέχεται να διατυπωθούν νέες θεωρίες, οι οποίες θα προκύπτουν από τα ίδια δεδομένα. Για παράδειγμα, οι διαδικαστικοί αρχαιολόγοι θα εστιάσουν στα αίτια που προκάλεσαν τις διαδικασίες μεταβολής ενός αρχαίου πολιτισμού (π.χ. της Περραιβίας), θα δώσουν λιγότερη σημασία στα τεχνουργήματα και θα θεωρήσουν τον πολιτισμό ως ένα σύστημα, διαιρεμένο σε υποσυστήματα (π.χ. το κοινωνικό, της επιβίωσης, των επικοινωνιών, της μεταλλουργίας, το τεχνολογικό, του εξωτερικού εμπορίου, του πληθυσμού). Θα εφαρμόσουν τις θετικές επιστήμες και θα δώσουν έμφαση στην αλληλεπίδραση των υποσυστημάτων, καθώς θεωρούν ότι από αυτήν επέρχεται η ανάπτυξη και η μεταβολή ενός πολιτισμού.⁸⁶ Οι μεταδιαδικαστικοί αρχαιολόγοι θα δώσουν έμφαση στην ατομική αντίληψη των αιτιών και θα δεχτούν *ε ν μ έ ρ ε ι τ ο ν έ λ ε γ χ ο τ η ς θ ε ω ρ ί α ς έ ν α ν τ ι τ ω ν δ ε δ ο μ έ ν ω ν*, *μ ε τ η ν π ρ ο ὕ π ό θ ε σ η ὅ τ ι ο ι ἰ δ ι ε ς ο ι θ ε ω ρ ί ε ς ε ἴ ν α ι α ν ε π α ρ κ ε ἷ ς σ ε σ χ έ σ η μ ε ἅ λ λ ε ς θ ε ω ρ ί ε ς κ α ι ὅ τ ι ο ι π α λ α ι ό τ ε ρ ε ς θ ε ω ρ ί ε ς α φ ῆ ν ο υ ν π ο λ λ ᾶ ἀ π ό τ α δ ε δ ο μ έ ν α α ν ε ξ ῆ γ η τ α σ ε σ χ έ σ η μ ε ν έ ε ς θ ε ω ρ ί ε ς*. Ο υλικός πολιτισμός, ο οποίος δημιουργήθηκε από τα άτομα και όχι από ένα κοινωνικό σύστημα και δεν αντανakλά παθητικά την κοινωνία αλλά τη δημιουργεί μέσω των πράξεων των ατόμων που έχουν τις προθέσεις, είναι νοηματοδοτημένος, περιλαμβάνει ορισμένες πτυχές που είναι μη αναγώγιμες και ο αρχαιολόγος καλείται να τις ερμηνεύσει. Το άτομο αποτελεί μέρος των θεωριών για τον υλικό πολιτισμό και την κοινωνική αλλαγή και προβάλλουν το πρόβλημα της σχέσης μεταξύ ατόμου και κοινωνίας. Οι μεταδιαδικαστικοί αρχαιολόγοι θα δώσουν έμφαση στη σχέση των ατόμων με τη χρήση των αντικειμένων, μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται οι ιδέες, οι πεποιθήσεις και τα νοήματα.⁸⁷

Η περραιβική Τρίπολη αποτελούνταν από τρεις πόλεις: την Άζωρο, τη Δολίχη και το Πύθιο. Κατά την αρχαιότητα περιλάμβανε τη βορειότερη περιοχή της Περραιβίας, όπου σήμερα τοποθετούνται οι αντίστοιχες ομώνυμες κοινότητες στο βόρειο τμήμα του νομού Λάρισας (επαρχία

⁸⁶ Renfrew και Bahn (2001), σ.σ. 38-9, 498-9.

⁸⁷ Hodder (2002), σ.σ. 34-8, 40-2, 50-2, 278-80.

Ελασσόνας). Οι πόλεις της περραιβικής Τρίπολης αποτελούσαν συνάμα το οχύρωμα των σημαντικότερων περασμάτων από τη Μακεδονία προς τη Θεσσαλία και αντίστροφα και η διεκδίκηση της περραιβικής Τρίπολης από τους Μακεδόνες ενίσχυαν τη στρατηγική σημασία της περιοχής λόγω των κρίσιμων διαβάσεών της. Ορισμένες βασικές διαβάσεις, στις οποίες οι Τριπολίτες, στις δυτικές παρυφές του Ολύμπου, στάθηκαν κύριοι φύλακες ήταν η στενή διάβαση της Πέτρας και του Αγίου Δημητρίου (περάσματα που οδηγούν στην Πιερία), η στενή διάβαση της Βολουστάνας ή Σαρανταπόρου (πέραςμα που οδηγεί στην αρχαία Ελιμιώτιδα, -ν. Κοζάνης), καθώς και η διάβαση από την Άζωρο προς την Καλαμπάκα, η οποία οδηγεί στο νομό Τρικάλων -αρχαία Εστιαιώτιδα. Ορισμένοι σύγχρονοι μελετητές θεωρούν την αρχαία πόλη του Πυθίου ως τη σημαντικότερη της περραιβικής Τρίπολης, στη συνέχεια την Άζωρο και τρίτη τη Δολίχη.⁸⁸ Και σ' αυτό το σημείο, βέβαια, θα πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί για να διατυπώσουμε παρόμοια άποψη, καθώς δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε επακριβώς τις πεποιθήσεις των αρχαίων, ενώ και τα δεδομένα που ανήλθαν από τα αρχαιολογικά κατάλοιπα είναι σχετικά πενιχρά.

Από την αρχαιολογική συλλογή της πόλης της Ελασσόνας προκύπτει μια επιγραφή που χρονολογείται ανάμεσα στο 375 και το 350 π.Χ. και περιέχει έναν κατάλογο των περραιβικών πόλεων, όπου αναφέρονται κατά σειρά οι Ολοσσών, Φάλαννα, Μύλλαι (σημερινό Δαμάσι), Χυρετίαι (σημερινό Δομένικο), Ερεικίνιο (σημερινό Βλαχογιάννι), Μάλλοια (σημερινό Παλιόκαστρο), Μονδαία (σημερινό Λουτρό) και Γόννοι. Οι πόλεις της περραιβικής Τρίπολης (Άζωρος, Δολίχη, Πύθιο) απουσιάζουν.⁸⁹ Η απουσία της Άζωρου, της Δολίχης και του Πυθίου από τον πίνακα των περραιβικών πόλεων, κατά τον 4^ο αι. π.Χ., καθώς και η επίλυση των διαφορών μεταξύ Ελιμιωτών και Δολιχαίων από τον βασιλιά της Μακεδονίας, Αμύντα Γ' (390-370 π.Χ.), οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η περραιβική Τρίπολη, εκείνη την περίοδο, βρισκόταν υπό την κυριαρχία των Μακεδόνων.⁹⁰

Οι ιδιαίτερες για τη σπουδαιότητά τους επιγραφές, που έχουν βρεθεί από την αρμόδια αρχαιολογική υπηρεσία, τεκμηριώνουν πλήρως την ομοσπονδία των τριών αυτών πόλεων, η ακμή των οποίων εντοπίζεται μεταξύ 5^{ου} έως 3^{ου} αι. π.Χ. Το *Κοινό των Τριπολιτών*, που ίδρυσαν οι τρεις πόλεις, περιλάμβανε έναν επικεφαλής στρατηγό, κοινό στρατό, νομίσματα, λατρείες και γιορτές.⁹¹

Ένα σημαντικό αρχαιολογικό εύρημα που ανήλθε από τις αρχαιολογικές ανασκαφές στην περιοχή της περραιβικής Τρίπολης αποτελεί το νόμισμα, το οποίο χρονολογείται στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. και απεικονίζει στη μια όψη τριποδικό λέβητα με την επιγραφή «Τριπολιτάν» και στην

⁸⁸ Νικολάου (2012), σ. 222.

⁸⁹ Ντάσιος (2012), σ. 219.

⁹⁰ Hansen και Nielsen (2004), σ.σ. 721-3, 726-7.

⁹¹ ΙΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (διαδικτυακές πηγές). *Περραιβική Τρίπολις*. Στο «ΟΔΥΣΣΕΥΣ» Υπουργείο Πολιτισμού. Βλ., επίσης, Νικολάου (2012), σ. 222.

άλλη όψη απεικονίζει κεφαλή δαφνοστεφανομένου Απόλλωνα.⁹²

Εικόνα 6: Νόμισμα της περραιβικής Τρίπολης (τέλη 4^{ου} αι. π.Χ.)

Ο Απόστολος Αρβανιτόπουλος (1874-1942) μάς κληροδότησε, μεταξύ των άλλων, και την περίφημη *Προσωπογραφία Τριπολιτών Περραιβών*.⁹³ Πρόκειται για ένα έργο στο οποίο παραθέτει αλφαβητικά τα πρόσωπα που προέκυψαν από τα αρχαιολογικά κατάλοιπα στο χώρο της περραιβικής Τρίπολης (Αζώρου, Δολίχης και Πυθίου). Δημοσίευσε, ακόμη, το αρχαιολογικό υλικό στην Αρχαιολογική Εφημερίδα του έτους 1913, το οποίο περισυνέλεξε από τα διεσπαρμένα αρχαιολογικά μνημεία της Περραιβίας και της άνω Εστιαιώτιδος. Αναφέρεται σε σύνολο εκατόν τριάντα δύο αρχαίων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται δύο πίθοι που σώθηκαν σε αρχαϊκή πόλη κοντά στην Τσαριτσάνη. Ανέφερε χαρακτηριστικά ότι ο ένας πίθος έφερε τέσσερα αρχαϊκά γράμματα των λεγόμενων Κρητικών ιερογλυφικών του προελληνικού αλφαβήτου. Ο Αρβανιτόπουλος συγκέντρωσε τα αρχαία αντικείμενα στο πρώτο μουσείο των απελευθερωμένων χωρών, στην Ελασσόνα, το οποίο προέκυψε από την αλλαγή χρήσης του οικοδομήματος στο οποίο στεγαζόταν το πρώην τουρκικό τελωνείο. Ειδικότερα αναφέρει ότι στο μουσείο αντιπροσωπεύονται οι πόλεις της άνω Εστιαιώτιδος, της περραιβικής Τριπόλεως (η Δολίχη -Παλαίκαστρον προς ν. Βουβάλας -σ.σ. σημερινής Αζώρου- η Άζωρος -Καστρί νοτόθεν της Δούκλιστας -σ.σ. σημερινής Δολίχης- και το Πύθιο -Κάστρο παρά το Σέλος -σ.σ. σημερινού Πυθίου) και της Περραιβίας -η Ολοσσών και η άγνωστη πόλη της Τσαριτσάνης. Τέλος, συνοψίζει τα ακίνητα μνημεία της Περραιβίας και συγκεκριμένα ένα καμαρωτό μεγάλο τύμβο στο Παλαιόκαστρο της Βουβάλας (σ.σ. σημερινής Αζώρου), ένα μεγάλο θολωτό τάφο στην άγνωστη πόλη της Τσαριτσάνης, τάφους των ιστορικών χρόνων στην Ελασσόνα και ερείπια ναού στην Τοπόλιανη του Ολύμπου (σ.σ. νότια του

⁹² ΙΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (διαδικτυακές πηγές). *Περραιβική Τρίπολις*. ΟΔΥΣΣΕΥΣ. Στο Υπουργείο Πολιτισμού. «Στο συγκεκριμένο ιστότοπο του Υπουργείου Πολιτισμού αναφέρεται λανθασμένα ότι στη μια όψη του νομίσματος απεικονίζεται τρίαίνα με την επιγραφή "Τριπολιτάν"».

⁹³ Αρβανιτόπουλος (1929), σ.σ. 198-219.

Οι Αιτωλοί, ως σύμμαχοι των Ρωμαίων, κατά τους Μακεδονικούς Πολέμους, λεηλάτησαν τις πόλεις της περραιβικής Τρίπολης.⁹⁵ Η Τρίπολη παρέμεινε στη μακεδονική κυριαρχία μέχρι το 196 π.Χ. όταν ο Τίτος Φλαμίνιος διακήρυξε την «ελευθερία» των Ελλήνων και επέστρεψε τις πόλεις της στη Συμμαχία των Περραιβών.⁹⁶ Η Αζώρος, η Δολίχη και το Πύθιο αναφέρονται εκ νέου ως «περραιβικές» το 2ο αι. π.Χ. από τους Τίτο Λίβιο και Πολύβιο.⁹⁷

Ενώ οι πόλεις της περραιβικής Τρίπολης δεν αναφέρονται σε καμιά ιστορική πηγή της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου, μαρτυρούνται, όμως, με σαφήνεια από τον Πολύβιο (XXVIII, 13,1) και από τον ρωμαίο ιστορικό Τίτο Λίβιο.⁹⁸ Ο Αιμίλιος Παύλος εξετάζοντας τα περάσματα προκειμένου να μεταβεί στη Μακεδονία για να κατατροπώσει τελικά τον Μακεδόνα Βασιλιά Περσέα στη μάχη της Πύδνας το 168 π.Χ., πληροφορήθηκε ότι το στενό πέρασμα από το Πύθιο και της Πέτρας στην Περραιβία είχε μείνει αφρούρητο. Έτσι, ο επικεφαλής της στρατιωτικής επιχείρησης, Νασίκας, οδήγησε τα στρατεύματά του στο Πύθιο για να αναπαυθούν, όπου το ύψος του Ολύμπου ξεπερνά τα δέκα στάδια.⁹⁹ Οι Ρωμαίοι, ακόμη, κατασκήνωσαν μεταξύ της Αζώρου και της Δολίχης για να αποφασίσουν τη φύλαξη των διαβάσεων από τη Μακεδονία προς την Περραιβία.¹⁰⁰

Η περιοχή της περραιβικής Τρίπολης έγινε γνωστή σε εμάς για την εποχή της παλαιοχριστιανικής και μεσοβυζαντινής περιόδου όταν το έτος 1995 η 7η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων ξεκίνησε τις ανασκαφές στην περιοχή. Ανακαλύφθηκαν οκτώ Βασιλικές της παλαιοχριστιανικής και μεσοβυζαντινής περιόδου με χιλιάδες νομίσματα, εκατοντάδες κοσμήματα και μεγάλο αριθμό οστράκων και ακέραιων αγγείων, των οποίων αναμένεται η περαιτέρω μελέτη.¹⁰¹ Δεν γνωρίζουμε, ωστόσο, εάν τα ονόματα των πόλεων της περραιβικής Τρίπολης

⁹⁴ Αρβανιτόπουλος (1913), σ. 107 «Αγγελία Περραιβίας και άνω Εστιαιώτιδος» και Αρβανιτόπουλος (1913), σ. 246, «Αι Απελευθερωθείσαι Χώραι. Άνω Εστιαιώτις· Μακεδονία, Περραιβία».

⁹⁵ Titus Livius (αρχαίες πηγές). *History of Rome*. V.III. Στο Haystack. Electronic Literature Archive.

⁹⁶ Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας (2004), σ. 87.

⁹⁷ Νικολάου (2012), σ. 222.

⁹⁸ Hansen και Nielsen (2004), σ.σ. 721-2. Βλ., επίσης, Ρακατσάνης (2004), σ. 87, σημ. 347. Πολύβιος XXVIII, 13,1: «Οί δὲ περὶ τὸν Πολύβιον καταλαβόντες τοὺς Ῥωμαίους ἐκ μὲν τῆς Θετταλίας κεκινηκότας, τῆς δὲ Περραιβίας στρατοπεδεύοντας Ἀζωρίῳ μεταξὺ καὶ Δολίχης».

⁹⁹ Πλούταρχος (αρχαίες πηγές), μτφρ. Μεταφραστική Ομάδα Κάκτου (1993). *Βίοι Παράλληλοι. Αιμίλιος Παύλος – Τιμολέων*, σ.σ. 60-3. «Ὁ δ' Αἰμίλιος ἡμέρας μὲν τινὰς ἡρέμει, καὶ φασι μήποτε τηλικούτων στρατοπέδων ἐγγὺς οὕτω συνελθόντων ἡσυχίαν γενέσθαι τοσαύτην. ἐπεὶ δὲ κινῶν ἅπαντα καὶ πειρώμενος ἐπυνθάνετο μίαν εἰσβολὴν ἔτι μόνον ἄφρουρον ἀπολείπεσθαι τὴν διὰ Περραιβίας παρὰ τὸ Πύθιον καὶ τὴν Πέτραν, τῷ μὴ φυλάττεσθαι τὸν τόπον ἐλπίσας μᾶλλον ἢ δι' ἣν οὐκ ἐφυλάττετο δυσχωρίαν καὶ τραχύτητα δείσας, ἐβουλεύετο. [...] Ἐπεὶ δ' ἐδείπνησαν οἱ στρατιῶται καὶ σκότος ἐγένετο, τοῖς ἡγεμόσι φράσας τὸ ἀληθὲς ἤγε διὰ νυκτὸς τὴν ἐναντίαν ἀπὸ θαλάσσης, καὶ καταλύσας ἀνέπαυε τὴν στρατιὰν ὑπὸ τὸ Πύθιον. ἐνταῦθα τοῦ Ολύμπου τὸ ὕψος ἀνατείνει πλέον ἢ δέκα σταδίου· σημαίνεται δ' ἐπιγράμμιτι τοῦ μετρήσαντος οὕτως. ».

¹⁰⁰ Titus Livius (αρχαίες πηγές), *The Supplement of J. Freinsheim* (1761), σ.σ. 308-9.

¹⁰¹ Κουγιουμτζόγλου (2010), σ. 553.

εξακολουθούσαν να υφίσταντο κατά τη χριστιανική περίοδο.¹⁰²

¹⁰² Δεριζιώτης (2006), σ.σ. 389-90 και Υποσημείωση 2: Προκόπιος, Περί Κτισμάτων, 4,3,8. [J. Haury – G. Wirth (εκδ. Λειψία, 1964), στο «Χριστιανική Πεερραιβία. Τοπογραφικές και Ανασκαφικές Έρευνες».

i. Απόψεις περιηγητών των προηγούμενων αιώνων

Ο Άγγλος λεξικογράφος William Smith (1813-1893) ανέφερε για την Άζωρο ότι ήταν μια πόλη στην Περραιβία της Θεσσαλίας, η οποία βρίσκεται στους πρόποδες του Ολύμπου. Η Άζωρος με τις δύο γειτονικές πόλεις του Πυθίου και της Δολίχης, αποτελούσε τμήμα μιας Τρίπολης. Ακόμη, μια πόλη με το όνομα Άζωρος συναντάται στην Πελαγονία της Μακεδονίας.¹⁰³ Ο Άγγλος στρατιωτικός, τοπογράφος, αρχαιολόγος, και περιηγητής William Martin Leake (1770-1860) παρατήρησε πως αν το Πύθιο ήταν στη θέση που βρίσκεται σήμερα το χωριό Πύθιο, πιθανόν η Άζωρος να βρισκόταν στη θέση του χωριού της Βουβάλας (σ.σ. της σημερινής Αζώρου).¹⁰⁴ Όπως είχε αναφέρει και ο Στράβων, η Άζωρος ήταν εκατόν είκοσι στάδια μακριά από την Οξύνηια. Επιπλέον, επειδή η Άζωρος βρισκόταν πιο νοτιο-δυτικά από τις δύο άλλες πόλεις της Τριπολίτιδας, μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η αρχαία θέση της συμφωνεί με τη θέση της Βουβάλας.¹⁰⁵ Από την αρχαιολογική έρευνα της ΙΕ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Λάρισας διαπιστώθηκε πως η αρχαία Άζωρος βρισκόταν κοντά στο σημερινό χωριό της Αζώρου, στη θέση «Καστρί Αζώρου».¹⁰⁶

ii. Διατυπώσεις της σύγχρονης αρχαιολογικής έρευνας

Η περίπτωση της Αζώρου παρουσιάζει ενδιαφέρον επειδή η περιοχή κατοικούταν ήδη πριν από την ελληνιστική εποχή μέχρι τη μεσοβυζαντινή περίοδο, ενώ είναι πιθανόν όταν η περιοχή εγκαταλείφθηκε ξαφνικά να μεταφέρθηκε στη θέση της σύγχρονης Αζώρου.¹⁰⁷ Η αρχαία πόλη της

¹⁰³ Smith (1854) σ.σ. 354-355. «Azorus (Άζωρος, Αζώριον), a town in Perrhaebia in Thessaly, situated at the foot of Mount Olympus. Azorus, with the two neighbouring towns of Pythium and Doliche, formed a Tripolis. There was, also a town of the name of Azorus in pelagonis in Macedonia». Σύμφωνα με τον Στράβωνα (βιβλίο Ζ΄) η Πελαγονία λεγόταν Τριπολίτιδα, ενώ υπήρχε στην περιοχή και πόλη που ονομαζόταν Άζωρος. Βλ. Στράβων (αρχαίες πηγές), *Γεωγραφικών Ζ*, VII.9. Στο ΒΙΚΙΪΗΚΗ.

¹⁰⁴ Η κοινότητα της Βουβάλας του νομού Λάρισας μετονομάστηκε σε «Άζωρος» το έτος 1984 (ΦΕΚ Α, 36/1984, σ. 391). Βλ. Αναζήτηση Φύλλων Εφημερίδας της Κυβερνήσεως (διαδικτυακές πηγές). Στο Εθνικό Τυπογραφείο.

¹⁰⁵ Leake (1835), σ. 342. «If Pythium was in the situation which I have indicated (σ.σ. δηλ. στη σημερινή του θέση), we may with some probability place Azorus at Vouvala; for, as Strabo remarks that Azorus was 120 stades distant from Oxyneia on Ion, which was a branch of the Peneius, it may be inferred, whether the distance be correct or not, that Azorus was the most south-westerly of the towns of Tripolitis which agrees with the position of Vuvala».

¹⁰⁶ Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας (2004), σ. 86.

¹⁰⁷ Κουγιουμτζόγλου (2010), σ. 550.

Αζώρου τοποθετείται στη θέση «Καστρί» της σημερινής Αζώρου (πρώην Βουβάλας). Η πόλη άκμασε από τις αρχές του 5ου αι. π.Χ., ενώ στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. προσαρτήθηκε στη Μακεδονία. Η οχύρωσή της χρονολογείται στο α' μισό του 3ου αι. π.Χ. και επιβεβαιώνεται από το Διόδωρο Σικελιώτη, (Βιβλιοθήκη Ιστορική, XIX.52.6) που αναφέρεται στα γεγονότα αυτής της εποχής σχετικά με τις διαμάχες των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου την πολιορκία του Πολυπέρχοντα «ἐν Ἀζωρίῳ τῆς Περραιβίας». ¹⁰⁸ Με ένα ισχυρό οχυρωματικό τείχος η Ακρόπολη και η κάτω πόλη της Αζώρου προστατευόταν από τους εχθρούς, ενώ κατά τον 3ο αι. π.Χ. οχυρώθηκε με ένα νέο ισχυρότερο τείχος, ενισχυόμενο από μεγάλους τετράγωνους αμυντικούς πύργους. ¹⁰⁹ Από την αρχαία πόλη, εκτός του τείχους της ακρόπολης που έχει αποκαλυφθεί, ήρθε στο φως και ένας αναλημματικός τοίχος του 5ου αι. π.Χ., καθώς και τμηματικά η πολυτελής έπαυλη του «Νικάρχου» (χαρακτηριζόμενη εξ επιγραφής ως έπαυλις του «Νικάρχου», η οποία ανακαλύφθηκε από την ΙΕ' ΕΚΠΑ το 1995), η οποία έσωζε επιχρίσματα στους τοίχους και ψηφιδωτά δάπεδα. Βρέθηκαν ακόμη αρχιτεκτονικά μέλη ενός ναού του 3ου αι. π.Χ. ο οποίος αποδίδεται στον Απόλλωνα Λύκειο. Στο σημείο αυτό, μάλιστα, βρέθηκαν και δύο χρυσοί δαρεικοί που ίσως προδίδουν τη διέλευση των Περσών από την Περραιβία κατά τη διάρκεια των Περσικών πολέμων. ¹¹⁰

Είναι πιθανό στο βόρειο τμήμα της πόλης, στη θέση του παλιού χριστιανικού ναού του Αγίου Αθανασίου, να υπήρχε ιερό αφιερωμένο στην πολιούχο θεότητα της πόλης. Στην Άζωρο, από μια αναθηματική επιγραφή μαρτυρείται η λατρεία του Απόλλωνα Δώρειου και από μια αναθηματική στήλη η λατρεία του Απόλλωνα Λυκείου, υπολείμματα του οποίου βρέθηκαν από την ΙΕ' ΕΚΠΑ. Λατρευόταν επίσης η θεά Ενοδία. Η επίκληση «Ενοδία Ιλιάδι» απαντάται για πρώτη φορά στο θεσσαλικό χώρο, ενώ το ίδιο προσωνύμιο φέρει και η Αθηνά Ιλιάς και ενδέχεται να σχετίζονται με κάποιον τρόπο μεταξύ τους. Άλλες θεότητες που απαντώνται στην αρχαία Άζωρο είναι ο Ερμής, ο Ηρακλής και ίσως η Θέμις. ¹¹¹

Από την 7η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λάρισας, οι έρευνες της οποίας ξεκίνησαν το 1996, επισημάνθηκαν τέσσερις διαφορετικές θέσεις του αρχαιολογικού χώρου της Αζώρου, οι οποίες ανήκουν σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους. Στη θέση «Καστρί» της Αζώρου, στην οποία ανακαλύφθηκαν τα τείχη ελληνιστικής και μεσοβυζαντινής περιόδου, η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως και μια τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική. Στη θέση «Παλιοκκλήσι»

¹⁰⁸ Νικολάου (2012), σ.σ. 222-3.

¹⁰⁹ ΙΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (διαδικτυακές πηγές). *Περραιβική Τρίπολις*. Στο «ΟΔΥΣΣΕΥΣ» Υπουργείο Πολιτισμού.

¹¹⁰ Νικολάου (2012), σ.σ. 222-3.

¹¹¹ Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας (2004), σ.σ. 86-9.

αποκαλύφθηκε άλλη τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική (5ου αι. μ.Χ.)¹¹² με βαπτιστήριο για τους ενήλικες, μια στοά που οδηγεί προς το ναό, καθώς και δύο νεκροταφεία παλαιοχριστιανικής και μεσοβυζαντινής περιόδου, αντίστοιχα, από τα οποία ήλθε στο φως πλήθος νομισμάτων, κοσμημάτων και αγγείων. Αποκαλύφθηκαν δε και νεκροταφεία της παλαιοχριστιανικής και μεσοβυζαντινής περιόδου. Στη θέση «Παλιοκκλήσι», ακόμη, η 7η ΕΒΑ πιθανολογούσε την ύπαρξη του «Επισκοπείου» της περιοχής. Στη θέση «Άγιος Αθανάσιος», η οποία εντοπίζεται εντός των τειχών της ακροπόλεως, και στη θέση «Κοπάννα» αποκαλύφθηκαν επιπλέον δύο τρίκλιτες βασιλικές.¹¹³

Οι ανασκαφικές έρευνες της 7ης ΕΒΑ το 1998 μετατοπίστηκαν βορειότερα της Αζώρου, στη θέση «Αγ. Τριάδα» κοντά στην τοπική κοινότητα της Μηλέας και πλησίον του στρατηγείου «Χάνι του Χατζηγώγου». Η θέση αυτή είναι αδύνατον, προς το παρόν, να ταυτιστεί με κάποια πόλη ή να εξακριβωθεί η θέση της πόλης που ανήκει ο αρχαιολογικός χώρος διότι ερευνήθηκε μόνο ένα μικρό τμήμα. Η έρευνα έφερε στο φως μια παλαιοχριστιανική βασιλική με νάρθηκα, αίθριο και βαπτιστήριο. Ως έτος κτίσεως της Βασιλικής της Μηλέας στη θέση «Αγία Τριάδα» από την έρευνα προσεγγίζεται το έτος 646 μ.Χ.¹¹⁴ Εντός της παλαιοχριστιανικής βασιλικής αποκαλύφθηκε μια νεότερη τρίκλιτη βασιλική της μεσοβυζαντινής περιόδου. Στο χώρο της παλαιοχριστιανικής και της μεσοβυζαντινής βασιλικής, καθώς και η ευρύτερη περιοχή χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο. Οι πολυάριθμες ταφές που ανακαλύφθηκαν ανήκαν κυρίως στη Μεσοβυζαντινή περίοδο και περιείχαν πολλά κτερίσματα (κοσμήματα, νομίσματα). Η ανασκαφή ολοκληρώθηκε το 2002, όμως από την επιφανειακή έρευνα προέκυψε ότι ο αρχαιολογικός χώρος είναι κατά πολύ ευρύτερος και θα πρέπει να ερευνηθεί.¹¹⁵

¹¹² Ως έτος κτίσεως της Βασιλικής της Αζώρου στη θέση «Παλιοκκλήσι» από την έρευνα προσεγγίζεται το έτος 406 μ.Χ. [βλ. Κουγιουμτζόγλου (2010), σ. 553].

¹¹³ Δεριζιώτης (2000), σ.σ. 189-195. Δεριζιώτης (2004), σ.σ. 64-70. Δεριζιώτης (2006), σ.σ. 636-7, «Αρχαιολογικά Ευρήματα της Παλαιοχριστιανικής Περραιβικής Τρίπολης». Δεριζιώτης (2006), σ.σ. 390-2, «Χριστιανική Περραιβία. Τοπογραφικές και Ανασκαφικές Έρευνες». Δεριζιώτης, Λ. (διαδικτυακές πηγές) *Αζωρος*, στο «ΟΔΥΣΣΕΥΣ» Υπουργείο Πολιτισμού.

¹¹⁴ Για τη χρονολόγηση της Βασιλικής της Μηλέας στη θέση «Αγία Τριάδα» βλ. Κουγιουμτζόγλου (2010), σ. 553.

¹¹⁵ Δεριζιώτης (2006), σ. 637, «Αρχαιολογικά Ευρήματα της Παλαιοχριστιανικής Περραιβικής Τρίπολης». Δεριζιώτης (2006), σ.σ. 392-3, «Χριστιανική Περραιβία. Τοπογραφικές και Ανασκαφικές Έρευνες».

ι. Απόψεις περιηγητών των προηγούμενων αιώνων

Ο περιηγητής Leake κατερχόμενος από το Λιβάδι με προορισμό την Ελασσόνα, πέρασε από το μικρό χωριό Δούχλιστα (σ.σ. σημερινή Δολίχη),¹¹⁶ όπου σε μια ερειπωμένη εκκλησία βρίσκονταν δύο θραύσματα από κίονες δωρικού ρυθμού δύο ποδιών και οκτώ ιντσών σε διάμετρο, καθώς και ένας επιτύμβιος λίθος στο έδαφος. Η θέση της αρχαίας Δολίχης, διαπίστωσε ο ίδιος περιηγητής, ταυτίζεται με αυτή του χωριού Δούχλιστα. Αυτά τα λείψανα, σε συνδυασμό με το όνομα Δούχλιστα, φαίνεται να δείχνουν τη θέση της Δολίχης, της τρίτης πόλης της Τριπολίτιδας.¹¹⁷ Ο Smith ανέφερε για τη Δολίχη ότι βρισκόταν στους πρόποδες του Ολύμπου και αποτελούσε μέλος της Τρίπολης.¹¹⁸ Ο Γάλλος ιστορικός και αρχαιολόγος Léon Heuzey (1831 – 1922) αναφερόμενος σε ευρήματα της Δολίχης, κατέληξε στο συμπέρασμα πως, παρ' όλο που η Δολίχη αναφέρεται μόνο μία φορά στην ιστορία της, τα ερείπια δείχνουν ότι παρέμεινε, τουλάχιστον, μέχρι το τέλος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και αποτελούσε ένα από τα προπύργια της περιοχής.¹¹⁹ Τέλος, ο Γερμανός αρχαιολόγος Friedrich Stahlin (1874–1936) συμπέρανε ότι εάν η Άζωρος, βρισκόταν στη θέση της τότε Βουβάλας (σημερινής Αζώρου), τότε η Δολίχη θα πρέπει να αναζητηθεί ανατολικά, διότι, περίπου στο Λυκούδι, ο δρόμος χωρίζει ανάμεσα τις δύο πόλεις. Η Δολίχη, ωστόσο, κατά τον Stahlin, πρέπει να αναζητηθεί στα βόρεια της Τρίπολης επειδή συνόρευε με την Ελιμιώτιδα.¹²⁰

Στο χωριό Δούκλιστα (σ.σ. σημερινή Δολίχη) ο Ν. Γεωργιάδης ανέφερε ότι βρήκε αρχαία ελληνικά λείψανα, ορθογώνιους λίθους, κιονόκρανα και επιγραφικές στήλες, στην πλειοψηφία των

¹¹⁶ Ο Συνοικισμός «Δούχλιστα» που υπαγόταν στην κοινότητα του Πυθίου, το έτος 1928 μετονομάστηκε σε «Δολίχη» (ΦΕΚ Α, 156/1928, σ. 1229). Βλ. Αναζήτηση Φύλλων Εφημερίδας της Κυβερνήσεως (διαδικτυακές πηγές). Στο Εθνικό Τυπογραφείο.

¹¹⁷ Leake (1835), σ. 344. «At the northern extremity of this ridge are some remains of a fortress on the summit of a peaked hill, which we leave a little on our right, and a few minutes afterwards arrive at the small village of Duklista, situated at the foot of the same heights, where in a ruined church are two fragments of Doric columns 2 feet 8 inches in diameter, and in the burying – ground a sepulchral stone, together with some square blocs. These remains, combined with the name Duklista, seem to indicate the site of Doliche, the third city of the Tripolitis».

¹¹⁸ Smith (1854), σ. 797. «Doliché (Δολίχη), a town in Perrhaebia in Thessaly, situated at the foot of Mount Olympus. Doliché, with the two neighbouring towns of Azorus and Pythium, formed a Tripolis. Leake identifies it with the small village Duklista., “where in a ruined church are two fragments of Doric columns 2 feet 8 inches in diameter, and in the burying – ground a sepulchral stone, together with some square blocs”.

¹¹⁹ Heuzey (1860), σ.σ. 41-4. «En même temps, des ruines beaucoup plus récentes nous montrent que Doliché, citée une seule fois dans l'histoire, resta pourtant, au moins jusqu'à la fin de l'empire romain, un des remparts de la province».

¹²⁰ Stahlin (1924), σ. 21. «Wenn Azoros bei Vuväla lag, so muß Deliehe östlich davongesucht werden, da ja ungefähr bei Lakudi die Wege zwischen beiden Städten sich trennten, Ferner lag Deliehe im N der Tripolis. Denn es grenzte an die Elimiotis».

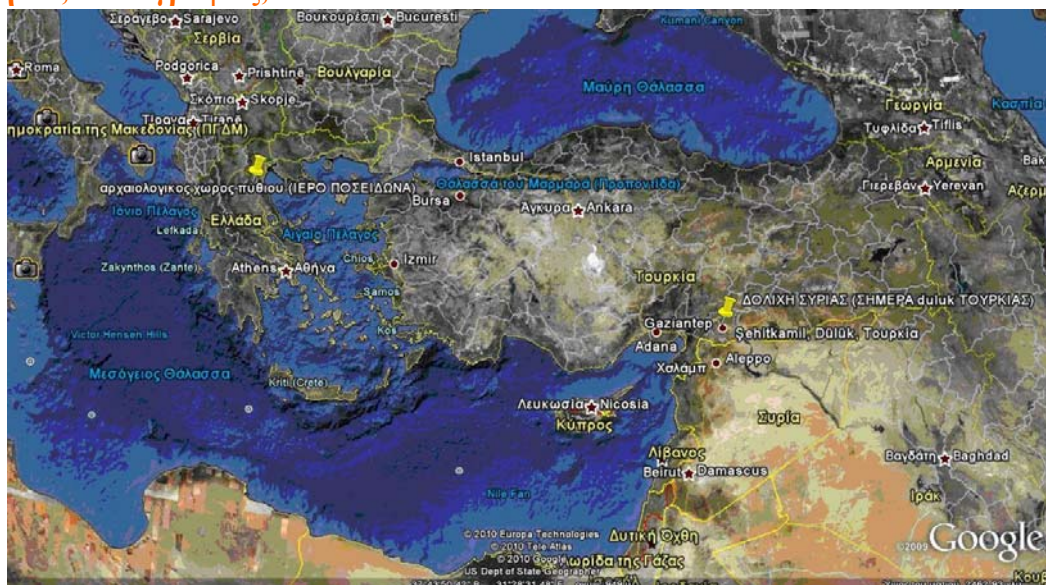
οποίων αναγράφονται απελευθερώσεις δούλων και προκύπτουν οι περραιβικοί μήνες: Αεσχανόριος, Απολλώνιος και Φυλλικός. Ακόμη, αναφέρθηκε στο λόφο του προφήτη Ηλία που υψώνεται στη Δολίχη, ο οποίος έφερε ερείπια αρχαίων ελληνικών τειχών της δεύτερης των περραιβικών πόλεων, της Αζώρου. Ανέφερε δε ότι ο Heuzey δεν τοποθέτησε καμιά πολίχνη στο λόφο του προφήτη Ηλία, ενώ τοποθέτησε εσφαλμένα την Αζωρο στα αριστερά της όχθης του Τιταρήσιου, δυτικότερα της Δούκλιστας στη θέση «Παλαιόκαστρον» (σ.σ. σημερινός αρχαιολογικός χώρος «Καστριού Δολίχης») όπου βρέθηκαν αρχαία λείψανα και κεραμικά συντρίμια. Ο Γεωργιάδης τοποθέτησε την αρχαία Αζωρο στο λόφο του προφήτη Ηλία της σημερινής Δολίχης και στη θέση «Παλαιόκαστρον (Καστρί Δολίχης)» τοποθέτησε την αρχαία Δολίχη. Στη θέση «Παλαιόκαστρον» της Βουβάλας (σ.σ. σημερινής Αζώρου), στη δεξιά όχθη του Τιταρήσιου, κατά τον Γεωργιάδη, ο Heuzey εσφαλμένα τοποθέτησε την αρχαία Δολίχη, καθώς για τον Γεωργιάδη η συγκεκριμένη θέση ταυτίζεται με την ομηρική Κύφο.¹²¹

ii. Διατυπώσεις της σύγχρονης αρχαιολογικής έρευνας

Σύμφωνα με τον G. Cohen, κατά την ελληνιστική περίοδο, άποικοι από την αρχαία Δολίχη ίδρυσαν στη βόρεια Συρία μια νέα πόλη και σε ανάμνηση της πατρίδας τους την ονόμασαν Δολίχη. Το Duluk, λοιπόν, όπως μετονομάστηκε η πόλη της ελληνιστικής Δολίχης στη Συρία, στα σύνορα με την Τουρκία, ιδρύθηκε, πιθανόν, από τους αποίκους της περραιβικής Δολίχης.¹²²

¹²¹ Γεωργιάδης (1880), σ. 272.

¹²² Cohen (2006), σ.σ. 155-6. Το βασίλειο των Σελευκιδών ήταν το μεγαλύτερο από τα υπόλοιπα ελληνιστικά βασίλεια [βλ. Αρριανός (αρχαίες πηγές), *Αλεξάνδρου Ανάβαση*, 7,22,5] και καταλάμβανε τη Συρία από τον Ευφράτη μέχρι τη θάλασσα, καθώς και την ενδοχώρα της Φρυγίας [βλ. Αππιανός (αρχαίες πηγές), *Συριακή*, 9,55-56]. Εξάλλου, το βασίλειο χαρακτηριζόταν από την ανάγκη ίδρυσης νέων πόλεων, οι οποίες θα είχαν ελληνικά ονόματα και οργάνωση, προκειμένου να καταστεί δυνατή η επικράτηση των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου σε πληθυσμούς που χαρακτηρίζονταν από ανομοιογένεια [βλ. Παπαρηγόπουλος (2009), σ. 23]. Όταν το κέντρο βάρους της εξουσία του Σέλευκου μεταφέρθηκε από την Περσία στη Συρία, φοβούμενος τις επεκτατικές πρωτοβουλίες του Δημητρίου, γιου του Αντίγονου, που αποσκοπούσαν στην επέκταση της κυριαρχίας του στη Μικρά Ασία, οι νέες πόλεις που ιδρύθηκαν στη Συρία είχαν πλέον στρατιωτικό ενδιαφέρον [βλ. Mondadori (2000), σ.119]. Η συριακή Δολίχη έμεινε στην ιστορία για την ιδιότυπη λατρεία του Διός Δολιχηνού. Η θεότητα προέκυψε από τη συγχώνευση της ελληνικής θεότητας του Δία με την φοινικικο-βαβυλωνιακή του Βάαλ. Στον ναό του Διός Δολιχηνού, ο θεός παριστανόταν με διπλό πέλεκυ και κερανό και εθεωρείτο ως προστάτης του πολέμου και της νίκης [βλ. Cohen (2006), σ.σ. 155-6].

Εικόνα 7: Δολίχη Θεσσαλίας και Δολίχη Συρίας (Google maps)

Οι Mogens Herman Hansen και Thomas Heine Nielsen στο έργο τους για τις αρχαϊκές και κλασικές ελληνικές πόλεις (2004) τοποθετούν νότια της Δολίχης την Άζωρο, ανατολικά το Πύθιο και δυτικά την Ελιμιώτιδα.¹²³ Η ΙΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Λάρισας, μέχρι πρόσφατα, βασιζόμενη σε ένα δίγλωσσο οριοδείκτη που βρέθηκε το 1997, τοποθετούσε την αρχαία Δολίχη στην άγνωστη πόλη που εντοπίστηκε νοτιοανατολικά του Σαρανταπόρου.¹²⁴ Συγκεκριμένα, επισημαίνοντας μια μικρή επιφύλαξη, τοποθετούσε τη Δολίχη επτά χιλιόμετρα δυτικά του αρχαιολογικού χώρου του «Καστριού Δολίχης» και ένα χιλιόμετρο περίπου νοτιοανατολικά του Σαρανταπόρου.¹²⁵

Οι αρχαιολόγοι της 7^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λάρισας, Λάζαρος Δεριζιώτης και Σπύρος Κουγιουμτζόγλου, δημοσίευσαν τα πορίσματά τους από τις ανασκαφές του αρχαιολογικού χώρου «Καστρί Δολίχης»,¹²⁶ οι ανασκαφικές έρευνες του οποίου ξεκίνησαν το έτος 2002,¹²⁷ ενώ πριν το 2006 είχαν διατυπώσει ήδη ότι αποκαλύφθηκε η ακρόπολη μιας άγνωστης έως τότε πόλεως. Από τα ευρήματα δύο εκκλησιών, της Βασιλικής Α' και της Βασιλικής Β', πιθανολογούσαν ότι επρόκειτο για την αρχαία πόλη της Δολίχης, η οποία συνέχισε να επιζεί έως και τον 6^ο αι. μ.Χ. Οι επιγραφές που βρέθηκαν στη Βασιλική Α' χρονολογούνται στον 3^ο και 2^ο αι. π.Χ., στις οποίες

¹²³ Hansen και Nielsen (2004), σ. 723.

¹²⁴ ΙΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (διαδικτυακές πηγές). *Περραιβική Τρίπολις*. Στο «ΟΔΥΣΣΕΥΣ». Υπουργείο Πολιτισμού.

¹²⁵ Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας (2004), σ.σ. 90-1.

¹²⁶ Ο αρχαιολογικός χώρος «Καστρί Δολίχης», ο οποίος ανήκει στο Υπουργείο Πολιτισμού, σήμερα - όπως έχει διαμορφωθεί η διοικητική δομή των κοινοτήτων τα τελευταία χρόνια- βρίσκεται στα γεωγραφικά όρια της κοινότητας Λιβαδίου Ελασσόνας. Απέχει, περίπου, τρία χιλιόμετρα δυτικά της σημερινής Δολίχης.

¹²⁷ Για τη Βασιλική Β' και την Ακρόπολη, βλ. Δεριζιώτης (2009), σ.σ. 475-87.

αναφέρεται το όνομα *ΦΙΛΑ ΕΥΒΙΟΤΟΥ* στην πρώτη και το όνομα *ΔΗΜΟΦΙΛ[ΟΣ]* στη δεύτερη.

Από άλλη επιγραφή που βρέθηκε στο Πύθιο η *Φίλα Ευβιότου* αναφέρεται ως *Δολιχαία* και ο *Δημόφιλος* ως *ήρωας αποθανών ανήρ Φίλας*.¹²⁸

Η τρίτη παλαιοχριστιανική βασιλική που αποκαλύφθηκε εντός της ακροπόλεως έφερε αρχαιότερο υλικό για την κατασκευή της. Στο νότιο τοίχος της είχε εντοιχισθεί βάση αγάλματος, στην οποία περιλαμβάνονται δύο επιγραφές. Η πρώτη επιγραφή περιλαμβάνει το κείμενο: *[Η] ΠΟΛΙΣ Η ΔΟΛΙΧΑΙ[ΩΝ]... [Π]ΟΛΙΝ ΦΟΞΙΝΟΥ ΤΗΝ Ε[ΑΥΤΗΣ ΕΥΕ]ΡΓΕΤΙΝ* και προκύπτει ότι η πόλη των Δολιχαιών τίμησε την ευεργέτιδά της, σύζυγο του Φοξίνου. Το έτος 2006 η 7^η ΕΒΑ, δημοσίευσε τα νεότερα πορίσματα της έρευνάς της ταυτίζοντας τον αρχαιολογικό χώρο του «Καστριού Δολίχης» με την αρχαία πόλη της Δολίχης, για την οποία πιθανολογούσε ότι πρέπει να εκτείνεται στο χώρο κάτω από την ακρόπολη της Παλαιοχριστιανικής περιόδου. Επιπλέον, άλλες επιγραφές που βρέθηκαν στο συγκεκριμένο χώρο συνηγορούν και στην ύπαρξη ναού του Ηρακλέους.¹²⁹

Εικόνα 8: Βάση αγάλματος, στην οποία αναφέρεται: *[Η] ΠΟΛΙΣ Η ΔΟΛΙΧΑΙ[ΩΝ]*

Η Έλσα Νικολάου, στη συμβολή της στο έργο για τις αρχαίες πόλεις της Θεσσαλίας και των περιόικων περιοχών, πολύ ορθά επισημαίνει ότι η Δολίχη ταυτίστηκε με επιφύλαξη στον αρχαιολογικό χώρο νοτιοανατολικά του Σαρανταπόρου. Στο συγκεκριμένο αρχαιολογικό χώρο, λοιπόν, βρέθηκε το αμυντικό τείχος πλάτους τριών μέτρων, το οποίο διαδοχικά ενισχυόταν με πύργους ημικυκλικούς εξωτερικά και ορθογώνιους εσωτερικά. Ερευνήθηκε, επίσης, μια στοά με

¹²⁸ Δεριζιώτης (2007), σ.σ. 33-64.

¹²⁹ Δεριζιώτης (2006), σ.σ. 638-42, «Αρχαιολογικά Ευρήματα της Παλαιοχριστιανικής Περραιβικής Τρίπολης». Δεριζιώτης (2006), σ.σ. 393-6, «Χριστιανική Περραιβία. Τοπογραφικές και Ανασκαφικές Έρευνες».

μήκος μερικών δεκάδων μέτρων η οποία ανάγεται στην ελληνιστική εποχή. Από τις θεμελιώσεις κτιρίων σε παράταξη που βρέθηκαν γύρω από τη στοά διαπιστώθηκαν δύο οικοδομικές φάσεις, μια του 3ου αι. π.Χ. και μια των αυτοκρατορικών χρόνων. Οι δε λατρείες που επιβεβαιώνονται από επιγραφικά ευρήματα αφορούν τον Ποσειδώνα Πατρώο, των Χαρίτων και της Αφροδίτης. Η Έλσα Νικολάου, όμως, εσφαλμένα παραθέτει στο έργο της φωτογραφία της επιγραφής «ΠΟΛΙΣ Η ΔΟΛΙΧΑΙΩΝ»¹³⁰ η οποία βρέθηκε στον αρχαιολογικό χώρο του «Καστριού Δολίχης» -λίγα χιλιόμετρα δυτικότερα της σύγχρονης Δολίχης- στον οποίο η 7η ΕΒΑ προσδιόρισε τη θέση της αρχαίας Δολίχης και δεν σχετίζεται με τον αρχαιολογικό χώρο νοτιοανατολικά του Σαρανταπόρου, στον οποίο η Ε. Νικολάου παρουσιάζει την αρχαία Δολίχη. Προκαλεί σύγχυση στον αναγνώστη του έργου της καθώς δεν διευκρινίζει τη διαφορετικότητα των δύο αρχαιολογικών χώρων για τους οποίους, εν τέλει, οι διατυπωμένες απόψεις της ΙΕ' ΕΠΚΑ και της 7ης ΕΒΑ σχετικά με τη θέση της αρχαίας Δολίχης είναι διαφορετικές.

Ωστόσο, η αρχαιολόγος της ΙΕ' ΕΠΚΑ, Ασημίνα Τσιάκα, στην παρουσίαση της εργασίας της στο 5ο Φεστιβάλ «Περραιβική Τρίπολις», που διεξήχθη στη Δολίχη το έτος 2012, σχετικά με τα ευρήματα και τις ανασκαφές από την υπηρεσία της στη Δολίχη και την ευρύτερη περιοχή, ανακοίνωσε ότι, έπειτα από τα ευρήματα, η αρχαία Δολίχη πρέπει να τοποθετηθεί οριστικά στο «Καστρί Δολίχης». Η αρχαία πόλη νοτιοανατολικά του Σαρανταπόρου αφορά μία σημαντική οχυρωμένη θέση, η οποία, όμως, περιορίζεται κυρίως στην ελληνιστική περίοδο.¹³¹ Αναμένεται, λοιπόν, η περαιτέρω έρευνα και οι επίσημες πλέον ανακοινώσεις από την ΙΕ' ΕΠΚΑ Λάρισας.

Ο βυζαντινός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, τέλος, ο οποίος διατηρείται στο κέντρο της σημερινής κοινότητας της Δολίχης, προδίδει την κατοίκηση της περιοχής πιθανόν στους μεσοβυζαντινούς χρόνους (867-1204 μ.Χ.). Πρόκειται, σύμφωνα με τη μελέτη της αρχιτέκτονα Αφροδίτης Πασσαλή, για μια μονόκλιτη βασιλική, στην οποία προστέθηκαν μεταγενέστερα τρουλαίος νάρθηκας και εξωνάρθηκας. Ο ναός είναι κτισμένος με κοινή αργολιθοδομή, άφθονο κονίαμα και επκαλύπτεται με κεραμίδια βυζαντινού τύπου. Από μια εσωτερική επιγραφή του ναού προκύπτει ότι ανακαινίσθηκε το έτος 1516. Φαίνεται δε ότι πριν την ανακαίνιση, ο ναός ήταν τρίκλιτος (πιθανόν μεσοβυζαντινής περιόδου) ή μονόκλιτος με πλευρικές στοές, καθώς τα ανοίγματα στη βόρεια και νότια πλευρά του ναού, τα οποία είναι εμφανή και φράχτηκαν κατά την ανακαίνιση, φέρουν αμυδρά λείψανα τοιχογραφιών και οδηγούσαν από το κυρίως ιερό σε ημιανεξάρτητους χώρους.¹³²

¹³⁰ Νικολάου (2012), σ. 224.

¹³¹ Τσιάκα Ασημίνα (διαδικτυακές πηγές, 2012). *Ευρήματα από τις Ανασκαφές στη Δολίχη και την ευρύτερη περιοχή*. Στον Πολιτιστικό Σύλλογο Δολίχης «Η Τριπολίτιδα».

¹³² Πασσαλή (1990), σ.σ. 73-4.

i. Απόψεις περιηγητών των προηγούμενων αιώνων

Ο Smith ανέφερε για το Πύθιο ότι ήταν μια πόλη στη Περραιβία της Θεσσαλίας που βρίσκεται στους πρόποδες του Ολύμπου. Μαζί με τις γειτονικές πόλεις, της Αζώρου και της Δολίχης, συναποτελούσε την Τρίπολη. Το όνομα του Πυθίου προέρχεται από το ναό του Απόλλωνα, ο οποίος βρίσκεται σε μια κορυφογραμμή του Ολύμπου, όπως μαθαίνουμε από ένα επίγραμμα του Ξεναγόρα, ο οποίος μέτρησε το ύψος του Ολύμπου. Το Πύθιο ήλεγχε ένα σημαντικό πέρασμα από τη Μακεδονία στη Θεσσαλία.¹³³ Ο Leake τοποθέτησε το αρχαίο Πύθιο ακριβώς στους πρόποδες του Ολύμπου, καθώς από εκείνο το σημείο ο Ξεναγόρας μέτρησε το ύψος κάθετα του Ολύμπου και οι ιστορικοί Λίβιος και Πλούταρχος αναφέρουν το Πύθιο και την Πέτρα στην περιγραφή της διαδρομής στην οποία εμπλέκεται ο Νασίκας που διέσχισε τον Όλυμπο για να κατέβει στο πίσω μέρος, στον Ενιπέα, όπου βρισκόταν ο Περσέας.¹³⁴

Ο Ν. Γεωργιάδης, κατά την περιήγησή του στην περιοχή της περραιβικής Τρίπολης, διαπίστωσε πως η περιοχή της σημερινής Τοπόλιανης, νοτιότερα του Πυθίου, καλείτο εκείνη την εποχή ως «Τριπολιάννα» και τη συνέδεσε με την αρχαία ρητή αναφορά του Τιτου Λίβιου στην περραιβική Τρίπολη, της οποίας το όνομα «παρεφθαρμένως διεσώθηκε» έως τότε. Η περραιβική Τρίπολη, ωστόσο, συγχέεται με την αναφορά του Στράβωνα στην Τριπολίτιδα της Πελαγονίας η οποία εκτείνεται βορειότερα της Μακεδονίας. Κατά τον Ν. Γεωργιάδη η Άζωρος, η Δολίχη και το Πύθιο που συναποτελούσαν την περραιβική Τρίπολη ήταν μεν μικρές και ασήμαντες πόλεις, όμως στάθηκαν πολύ σπουδαίες για την υπεράσπιση όλης της Θεσσαλίας, καθώς επικρατούσαν σε δύο εισόδους από τη Μακεδονία προς τη Θεσσαλία: στη διάβαση της Βολουστάνας και στο στενό της Πέτρας. Οι Δωριείς με την εγκατάστασή τους στην περιοχή εισήγαγαν τη λατρεία του Απόλλωνα.¹³⁵ Στα περισσότερα χωριά της περιοχής της αρχαίας περραιβικής Τρίπολης, στα οποία

¹³³ Smith (1856), σ.σ 688-9. «Pythium (Πύθιον), a town in Perrhaebia in Thessaly, situated at the foot of Mount Olympus. and forming a Tripolis with the two neighbouring towns of Azorus and Doliche. Pytium derived its name from a temple of Apollo Pythius situated on one of the summits of Olympus, as we learn from an epigram of Xenagoras, a greek mathematician, who measured the height of Olympus from these parts. Games were also celebrated here in honour of Apollo. Pythium commanded an important pass across Mount Olympus. This pass and that of Tempe are the only two leading from Macedonia into the north-east of Thessaly. Leake therefore places Pythium on the angle of the plain between Kokkinoplo and Livadhi, through no remains of the ancient town have been discovered there».

¹³⁴ Leake (1835), σ. 341. «Of these (towns of Tripolis), Pythium appears to have stood exactly at the foot of Olympus, as well from its having been the point from which Xenagoras, a geometician and poet, measured the perpendicular height of Olympus, as from its having been in the road across the mountain Petra, since both Livy and Plutarch couple Pythium with Petra in describing the route by which Scipio Nasica crossed Mount Olympus into the rear of the position of Perseus on the Enipeus».

¹³⁵ Γεωργιάδης (1880), σ.σ. 269-70.

ο Ν. Γεωργιάδης περιηγήθηκε διαπίστωσε αρχαία ελληνικά λείψανα. Στο χωριό «Σέλος» (σ.σ. σημερινό Πύθιο),¹³⁶ βασιζόμενος στις μαρτυρίες του Πλουτάρχου και του Τιτου Λίβιου, θεώρησε το αρχαίο Πύθιο ως την πρωτεύουσα της περραιβικής Τρίπολης, ενώ διαπίστωσε και αρχαία κατάλοιπα.¹³⁷

ii. Διατυπώσεις της σύγχρονης αρχαιολογικής έρευνας

Το αρχαίο Πύθιο, το οποίο επισημάνθηκε στις θέσεις «Άγιοι Απόστολοι» και «Τοπόλιανη», στις παρυφές του Ολύμπου, ήταν ο ιερός τόπος του Πυθίου Απόλλωνα -θεός τον οποίο σέβονταν όλοι οι Περραιβοί.¹³⁸ Το όνομα της πόλης του Πυθίου βρέθηκε σε επιγραφή από τους Δελφούς. Στο λόφο «Άγιοι Απόστολοι» έχουν ανασκαφεί δύο ναοί ρωμαϊκών χρόνων, αφιερωμένοι στον Απόλλωνα Πύθιο και στον Ποσειδώνα Πατρώ,¹³⁹ ενώ από την ΙΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Λάρισας, έχουν έρθει στο φως συνολικά τρεις ναοί: Απόλλων Πύθιος, Ποσειδών Πατρώος και Άρτεμις. Οι ναοί χρονολογούνται στην περίοδο της αυτοκρατορίας του Οκταβιανού Αυγούστου, ενώ κάτω από την τελευταία υπήρχε πρωιμότερη οικοδομική φάση.¹⁴⁰ Το πρώτο ιερό πιθανόν να καταστράφηκε κατά τη διάρκεια των εμφυλίων πολέμων των Ρωμαίων και η εμβέλεια των νέων ναών, που αναγέρθηκαν με εντολή του αυτοκράτορα Οκταβιανού Αυγούστου, ξεπερνούσε το πανθεσσαλικό επίπεδο. Οι μύθοι που αναπτύχθηκαν γύρω από το ιερό του Πυθίου Απόλλωνα συσχέτισαν τη λατρεία του Απόλλωνα με τους Δελφούς.¹⁴¹ Ωστόσο, οι τελετές είχαν την προέλευσή τους στους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής των Τεμπών, δηλαδή στους Θεσσαλούς και τους Περραιβούς.¹⁴² Ακόμη, ο Απόλλωνας λατρεύτηκε ως Λύκειος και ως Δώρειος. Σύμφωνα με τις επιγραφές που βρέθηκαν από την ΙΕ' ΕΚΠΑ διαπιστώθηκε ότι στο πανάρχαιο ιερό υπήρχαν σύνναοι θεοί όπως ο Ασκληπιός, ο Δίας Κεραύνιος και η Αφροδίτη.¹⁴³ Στο αρχαίο Πύθιο

¹³⁶ Η κοινότητα «Σέλος» το έτος 1928 μετονομάσθηκε σε κοινότητα «Πυθίου» (ΦΕΚ Α, 156/1928, σ. 1229). Βλ. Αναζήτηση Φύλλων Εφημερίδας της Κυβερνήσεως (διαδικτυακές πηγές). Στο Εθνικό Τυπογραφείο.

¹³⁷ Γεωργιάδης (1880), σ.σ. 270-1.

¹³⁸ Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας (2004), σ. 71. Βλ., επίσης, ΙΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (διαδικτυακές πηγές). Περραιβική Τρίπολις. Στο «ΟΔΥΣΣΕΥΣ» Υπουργείο Πολιτισμού.

¹³⁹ Νικολάου (2012), σ. 222.

¹⁴⁰ Μπάτζιου-Ευσταθίου (διαδικτυακές πηγές, 2012), *Η Κοιλάδα των Τεμπών*. Στο περιοδικό Αρχαιολογία και Τέχνες.

¹⁴¹ ΙΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (διαδικτυακές πηγές). Περραιβική Τρίπολις. Στο «ΟΔΥΣΣΕΥΣ» Υπουργείο Πολιτισμού.

¹⁴² Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας (2004), σ. 72.

¹⁴³ ΙΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (διαδικτυακές πηγές). Περραιβική Τρίπολις. Στο «ΟΔΥΣΣΕΥΣ» Υπουργείο Πολιτισμού.

απαντάται, ακόμη, η λατρεία της Αρτέμιδος με τα προσωνύμια Ειλειθυία, Φωσφόρου και Αγαγυλαίας. Λατρευόταν η θεά Ενοδία με το προσωνύμιο «Πατρώα», ο Ηρακλής, η Δήμητρα και πιθανόν ο Διόνυσος και η Θέμις. Τέλος, στο Πύθιο μαρτυρείται και η αυτοκρατορική λατρεία.¹⁴⁴

Στη θέση «Άγιοι Απόστολοι» του Πυθίου, πιθανότατα σώζονται ερείπια της παλαιοχριστιανικής περιόδου, όπως είχαν επισημάνει και οι Α. Αρβανιτόπουλος και Δ. Θεοχάρης. Στα ανατολικά του οικισμού, στο λόφο που ονομάζεται «Καστρί», σώζονται ερείπια βυζαντινού κάστρου, ενός κεντρικού πύργου, ενώ εντοπίστηκε και μια μεγάλη κινστέρνα. Στους πρόποδες του ίδιου λόφου εντοπίστηκαν Ασκητήρια, τα οποία χρονολογούνται στα 1339 επί Ανδρονίκου και Άννης αυτοκρατόρων.¹⁴⁵

Η αρχαιολογική σκαπάνη στην περιοχή του Πυθίου και της θέσης «Τοπόλιανης» έφερε στο φως πλήθος νομισμάτων που εντάσσονται κυρίως στην εποχή των Κομνηνών και των Αγγέλων (1081-1204). Ωστόσο, στη συλλογή εντάσσονται και τρία νομίσματα της εποχής του Θεοδώρου Α' Λάσκαρη (1208-1222) από το νομισματοκοπείο της Νίκαιας. Τα νομίσματα στην πλειοψηφία τους απεικονίζουν τον Χριστό και την Θεοτόκο. Από την έρευνα προέκυψε πως η αποκλειστική παρουσία του νομισματοκοπείου της Κωνσταντινούπολης, καθώς είναι εμφανής η έλλειψη νομισμάτων από το νομισματοκοπείο της Θεσσαλονίκης και από το γειτονικό Δεσποτάτο της Ηπείρου, φανερώνει τους στενούς δεσμούς της περιοχής της Ελασσόνας με την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, εκτός και αν ο κάτοχος της συλλογής των νομισμάτων επέλεξε να αποταμιεύσει κοπές του νομισματοκοπείου της Κωνσταντινούπολης επειδή τις θεωρούσε πολυτιμότερες. Οι συλλογές των νομισμάτων τόσο του Πυθίου όσο και οι άλλες που ήρθαν στο φως (Μικρού Ελευθεροχωρίου, Λιβαδίου, Αργυροπουλίου) μαρτυρούν ότι οι κοπές της περιόδου πριν από την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους διατηρούσαν την αγοραστική τους αξία κάτω από τις νέες πολιτικές συνθήκες του 13ου αιώνα.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας (2004), σ.σ. 77, 81-2, 85-6.

¹⁴⁵ Δεριζιώτης (2006), σ. 396, «Χριστιανική Πεεραιβία. Τοπογραφικές και Ανασκαφικές Έρευνες».

¹⁴⁶ Βλαχάκη (2009), σ.σ. 489-495.

Λαμβάνοντας υπ' όψιν την υποκειμενικότητα των αρχαίων συγγραφέων και των σύγχρονων μελετητών, καθώς και την αδυναμία διατύπωσης καθολικών συμπερασμάτων η οποία απορρέει από την ελλιπή γνώση και από την αδυναμία αντίληψης της βιωμένης αίσθησης των ανθρώπων του παρελθόντος, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η Περραιβία και οι Περραιβοί αντανακλώνται - έστω διαθλασμένα- στο παρελθόν, καθώς αναφέρονται σε αρχαίες γραπτές μαρτυρίες και ανασύρονται νέα δεδομένα από την αρχαιολογική έρευνα, ως στοιχεία του μύθου και της ιστορίας. Παραδίδονται, είτε άμεσα είτε έμμεσα, μέσα από την Ιλιάδα του Ομήρου, την Αργοναυτική Εκστρατεία, τους ομηρικούς ύμνους, το κυνήγι του Καλυδώνιου Κάπρου και την Κενταυρομαχία. Ο Αισχύλος την περιλαμβάνει στους *Ικέτιδες*. Ο Ηρόδοτος, ο Θουκυδίδης, ο Στράβων, ο Πολύβιος και ο Τίτος Λίβιος αναφέρονται σ' αυτήν κι έτσι, ως ένα βαθμό, διαπιστώνεται ότι ο περραιβικός τόπος διαδραμάτισε ορισμένο ρόλο στην εξέλιξη της ιστορίας, πιθανόν λόγω της κομβικής του θέσης. Η σύγχρονη έρευνα αποδίδει στην Περραιβία έντεκα πόλεις συν τέσσερις οικισμούς τους οποίους αδυνατεί να προσδιορίσει ως αυτόνομες πόλεις.

Η περραιβική Τρίπολη, βορειότερα της Περραιβίας, λόγω της γεωγραφικής θέσης, αποτέλεσε πιθανόν βασικό οχύρωμα σημαντικών περασμάτων από τη Μακεδονία προς τη Θεσσαλία και αντίστροφα. Από τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. μέχρι και την «απελευθέρωση» των Ελλήνων το 196 π.Χ. από τον Τίτο Φλαμίνιο, η Τρίπολη, μάλλον, ανήκε στη Μακεδονία. Η Άζωρος, η Δολίχη και το Πύθιο μαρτυρούνται ξεχωριστά από τον Πολύβιο και τον Τίτο Λίβιο. Η ομοσπονδία των τριών πόλεων, η οποία περιλάμβανε έναν επικεφαλής στρατηγό, κοινό στρατό, νομίσματα, λατρείες και γιορτές, τεκμηριώνεται από τη σύγχρονη αρχαιολογική έρευνα, όπως και η λατρεία διάφορων θεοτήτων στις πόλεις αυτές.

Τις πόλεις της περραιβικής Τρίπολης επιχείρησαν να τις τοποθετήσουν γεωγραφικά τόσο αρκετοί περιηγητές των προηγούμενων αιώνων όσο και οι σύγχρονοι μελετητές. Είναι, αποσαφηνισμένο, ωστόσο, ότι τα ίδια αρχαιολογικά δεδομένα επιδέχονται διαφορετικές ερμηνείες. Η αρχαία Άζωρος ταυτίζεται με τις αρχαιολογικές θέσεις «Καστρί», «Παλιοκκλήσι», «Άγιος Αθανάσιος» και «Κοπάννα», οι οποίες αντιστοιχούν σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους. Για τη θέση της αρχαίας Δολίχης υφίσταται η διαφωνία μεταξύ των αρμοδίων Εφορειών Αρχαιοτήτων. Η ΙΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων την τοποθέτησε, με επιφύλαξη, στον αρχαιολογικό χώρο νοτιοανατολικά της κοινότητας του Σαρανταπόρου, ενώ η 7^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων τοποθέτησε τη Δολίχη από την αρχαιότητα μέχρι τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους, με ασφάλεια, στον αρχαιολογικό χώρο «Καστρί Δολίχης». Το αρχαίο Πύθιο ταυτίζεται με τις θέσεις «Άγιοι Απόστολοι» και «Τοπόλιανη».

Πίνακας Εικόνων

- Εικόνα 1: Part of Reference Map of Ancient Greece. Northern Part. Shepherd, W. R. 1911. Historical Atlas. New York: Henry Holt and Company (<http://goo.gl/g8GsK>)... 4
- Εικόνα 2: Το κυνήγι του Καλυδωνίου Κάπρου σε μελανόμορφο αγγείο από τη Λακωνία, έργο του «Ζωγράφου του Ναύκρατη», Μουσείο του Λούβρου, περ. 555 π.Χ. (Wikipedia, <http://goo.gl/09qpl>) 11
- Εικόνα 3: Η υπ' αριθμ 7 νότια μετώπη του Παρθενώνα. Μάχη Κενταύρων και Λαπιθών. Σχέδιο του Jacques Carrey, 1678 (<http://goo.gl/V3AwV7>) 12
- Εικόνα 4: Ο Λεωνίδας στις Θερμοπύλες. 1814. Leonidas at Thermopylae. Oil on canvas, 395 x 531 cm. Musée du Louvre, Paris (Wikipedia, <http://goo.gl/SFZjXk>).. 20
- Εικόνα 5: Νόμισμα με τη μορφή του Περσέα στο Βρετανικό Μουσείο (Wikipedia, <http://goo.gl/6uwjC8>)..... 24
- Εικόνα 6: Νόμισμα της περραιβικής Τρίπολης (τέλη 4^{ου} αι. π.Χ.) 28
- Εικόνα 7: Δολίχη Θεσσαλίας και Δολίχη Συρίας (Google maps)..... 36
- Εικόνα 8: Βάση αγάλματος, στην οποία αναφέρεται: [H] ΠΟΛΙΣ Η ΔΟΛΙΧΑΙ[ΩΝ] 37

Βιβλιογραφία

Αρχαίες Πηγές

- Titus Livius. *History of Rome. V.III*. Στο: Haystack. Electronic Literature Archive. Διαθέσιμο στο: http://standardlibrary.com/authors/l/titus_livius/00012582_history_of_rome_vol_iii/00012582_english_ascii_p026.htm [Ημερομηνία Πρόσβασης: 12.9.2012].
- Titus Livius. *Roman History From The Building of the City*. The Supplement of John Freinsheim. Translated into English, and illustrated with notes historical and geographical, 1761. Vol. VIII. Edinburgh: Printed by A. Donaldson and J. Reid. For Alexander. Donaldson.
- Αισχύλος. *Ικέτιδες*. Μτφρ. Μαυρόπουλος, Θ., 2007. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Αππιανός. *Απαντα 4. Νομαδική, Μακεδονική, Ιλλυρική, Συριακή*. (Συριακή 9,55-56). Μτφρ. Μεταφραστική Ομάδα Κάκτου., 2000. τ. 4. Αθήνα: Κάκτος.
- Αρριανός. *Αλεξάνδρου Ανάβασις*. Μτφρ. Μεταφραστική Ομάδα Κάκτου, 1992. τ. 4, (Ινδική 7,22,5). Αθήνα: Κάκτος.
- Διόδωρος Σικελιώτης. *Βιβλιοθήκης Ιστορικής, Βίβλος Τέταρτη. Απαντα 4*. Μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, 1997. Αθήνα: Κάκτος.
- Ηρόδοτος. *Ιστορίαι. Βιβλίον Έβδομον «Πολύμνια»*. παρ. 131-2. Μτφρ. Σκαλίδου, Α., 1875. τ. Β. Αθήνα: Καταστήματα Κοραΐς, Ανέστη Κωνσταντινίδου. Διαθέσιμο στο: www.gutenberg.org/files/38213/38213-h/38213-h.htm [Ημερομηνία πρόσβασης: 31.8.2013].
- Ησύχιος. *Λεξικόν, Συναγωγή πασών λέξεων κατά στοιχείων, Α-Β και Ρ-Ω*. τ. 1^{ος} και 5^{ος}. Επιμ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, 2004. Αθήνα: Κάκτος.
- Θουκυδίδης. *Ιστορίαι. Βιβλίο Δ΄*. παρ. 78. Μτφρ. Βενιζέλος, Ελ. Στο Μικρός Απόπλους. Διαθέσιμο στο: www.mikrosapoplous.gr/thucy/vivlia/vivlio4.htm [Ημερομηνία πρόσβασης: 27.8.2012].
- Οβίδιος. *Μεταμορφώσεις. Τα Οκτώ Πρώτα Βιβλία*. Μτφρ. Παπαγεωργίου, Α. Παπαφωτίου, Γ., 1886. Αθήνα: Ανέστης Κωνσταντινίδης.
- Ομηρικοί Ύμνοι. *Προς Πύθιο Απόλλωνα*. Μτφρ-επιμ. Τριτσιμπίδας, Γ. Στο tritsibidas.gr. Διαθέσιμο στο: <http://goo.gl/mW86CG> [Ημερομηνία πρόσβασης: 23.8.2012].
- Όμηρος. *Ιλιάς*. Μτφρ. Πολυλάς, Ι. Στο Μικρός Απόπλους. Διαθέσιμο στο: www.mikrosapoplous.gr/iliada [Ημερομηνία Πρόσβασης: 13.9.2012].
- Πλούταρχος. *Βίοι Παράλληλοι. Αιμίλιος Παύλος – Τιμολέων*. Μτφρ. Μεταφραστική Ομάδα Κάκτου, 1993. τ. 10. Αθήνα: Κάκτος.
- Πλούταρχος. *Βίοι Παράλληλοι. Φιλοποίμην – Τίτος Φλαμίνιος*. Μτφρ.

- Μεταφραστική Ομάδα Κάκτου, 1993. τ. 14. Αθήνα: Κάκτος.
- Σουίδας. *Λεξικό*. Μτφρ. Bekkeri, E., 1854. Berolini: Typis Et Impensis Georgii Reimeri.
 - Στράβων. *Γεωγραφικά*. Στο ΒΙΚΙΘΗΚΗ. Διαθέσιμο στο: <http://goo.gl/kK424> [Ημερομηνία πρόσβασης: 3.9.2012].
 - Στράβων. *Γεωγραφικών Ζ' Απαντα* 7. (Ανατολική Ευρώπη – Βόρεια Ελλάδα). Μτφρ. Θεοδωρίδης, Π. Σχόλια: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, 1994. Αθήνα: Κάκτος.
 - Στράβων. *Γεωγραφικών Θ' Απαντα* 9. (Ανατολική Ελλάδα). Μτφρ. Θεοδωρίδης, Π. Σχόλια: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, 1994. Αθήνα: Κάκτος.
 - *Τα Ορφικά. Γενική Εισαγωγή Πασσά, Ι.* Μτφρ. Μαγγίνα, Σπ., άνευ χρονολογία έκδοσης. Αθήνα: Εγκυκλοπαίδεια του Ήλιου.

Νεότερες Βιβλιογραφικές Πηγές

- Buxton, R., 2005. *Οι Ελληνικοί Μύθοι. Ένας ολοκληρωμένος οδηγός*. Μτφρ. Τυφλόπουλος, Τ. Αθήνα: Πατάκη.
- Cohen, G., 2006. *The Hellenistic settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*. California: The Regents of the University of California.
- Graves, R., 1979. *Οι Ελληνικοί Μύθοι*. τ. Α-Β. Μτφρ. Ζενάκος, Λ. Αθήνα: Πλειάς Ρούγκας.
- Griman, P., 1991. *Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας*. Μτφρ. Άτσαλος, Β. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Hansen, M. and Nielsen, T., 2004. *An Inventory Of Archaic and Classical Poleis*. Oxford: University Press.
- Heuzey, L., 1860. *Le mont Olympe et l'Acarmanie*. Paris: Librairie De Firmin Didot Freres, Fils ET C.
- Hodder, I., 2002. *Διαβάζοντας το παρελθόν. Τρέχουσες ερμηνευτικές προσεγγίσεις στην αρχαιολογία*. Μτφρ. Μουτζουρίδης, Π., Νικολέντζος, Κ., Τσούλη, Μ., επιμ. Κωτσάκης, Κ. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Leake, W. M., 1835. *Travels In Northern Greece*. Vol. III. London: J. Rodwell, New Bond Street.
- Mackay, M., 2007. *Αρχαία Ρώμη. Στρατιωτική και Πολιτική Ιστορία*. Μτφρ. Ζάννη, Δ. Αθήνα: Παπαδήμα.
- Marwick, A., 1985. *Εισαγωγή στην Ιστορία*. Μτφρ. Τρίγκου, Κ., επιμ. Παπαγκίπα, Ε. Αθήνα: Π. Κουτσομπός Α.Ε.
- Mondadori, A., 2000. *Σύγχρονη Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια. Ι. Ιστορία*. Μτφρ.

- Μπαριάμη, Τζ. Γαϊτατζή, Φ. Κοτσιφός, Β. Μπουζάνης, Δ. Παπαρίζος, Γ. Σκαρβέλη, Γ. Τουλούπη, Ε., επιμ. Αποστολοπούλου, Μ. Χεκίμογλου, Ε. Κούρση, Μ. Αθήνα: Μοτίβο Α.Ε.
- Mosse, C., 2009. *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας (2.000 – 31 π.Χ.)*. Μτφρ. Στεφάνου, Λ. Αθήνα: Παπαδήμα.
 - Renfrew, C. και Bahn, P., 2001. *Αρχαιολογία, Θεωρίες, Μεθοδολογία και Πρακτικές Εφαρμογές*. Μτφρ. Καραλή-Γιαννακοπούλου, Ι., επιμ. Καλλέγια, Α. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
 - Smith, W., 1854. *Dictionary of Greek and Roman Geography*. Vol. I. Boston: Little, Brown and Company.
 - Smith, W., 1856. *Dictionary of Greek and Roman Geography*. Vol. II. Michigan: University of Michigan Libraries.
 - Stählin, F., 1924. *Das hellenische Thessalien*. Stuttgart: Verlag Von J. Engelhorn's Nachf.
 - Walbank, F., 1999. *Ο Ελληνιστικός Κόσμος*. Μτφρ. Δερβέρης, Τ., επιμ. Μανωλόπουλος, Λ. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
 - Williams, R., 1994. *Κουλτούρα και Ιστορία*. Μτφρ. Αποστολίδου, Β. Αθήνα: Γνώση.
 - Αρβανιτόπουλος, Α., 1913. Αγγελίαι Περραιβίας και άνω Εστιαιώτιδος. Στην *Αρχαιολογική Εφημερίδα. Περιοδικόν της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Περίοδος Τρίτη, 1913. Μετά 2 Πινάκων και 224 Εν τωι Κειμένωι Εικονων*. Αθήνησι: Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, σ. 107.
 - Αρβανιτόπουλος, Α., 1913. Αι Απελευθερωθείσαι Χώραι. Άνω Εστιαιώτις· Μακεδονία, Περραιβία. Στα *Πρακτικά της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1912*. Αθήνησιν: Εκ του Τυπογραφείου Π.Δ. Σακελλαρίου, σ.σ. 234-246.
 - Αρβανιτόπουλος, Α., 1929. *Προσωπογραφία Τριπολιτών Περραιβών. Απόσπασμα εκ της Αρχαιολογικής Εφημερίδος 1925-1926*. Αθήνα: Αρχαιολογική Εταιρεία Ελλάδος.
 - Βανχάγκεντορεν, Κ., 2008. Οι μάγισσες της Θεσσαλίας: Μία αρχαία παράδοση. Στο *1ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας & Πολιτισμού της Θεσσαλίας. Πρακτικά Συνεδρίου 9-11 Νοεμβρίου 2006*. τ. Ι. Θεσσαλονίκη: Περιφέρεια Θεσσαλίας, σ.σ. 169-175.
 - Βλαχάκη, Μ., 2009. Θησαυρός Νομισμάτων από το Πύθιο Ελασσόνας. Στα *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης με τίτλο Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 2, 2006, τ. Ι: Θεσσαλία*. Βόλος: Υπουργείο Πολιτισμού, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, σ.σ. 489-504.
 - Βλάχος, Α., 2000. *Ηροδότου Ιστορίαι (Βιβλία Στ' -Θ')*. τ. 3^{ος}. Αθήνα: Ωκεανίδα.
 - Γεωργιάδης, Ν., 1880. *Θεσσαλία*. Εν Αθήναις: Εκ του Τυπογραφείου Ερμού. Παρά την οδόν Μουσών αριθ. 2.
 - Δεριζιώτης Λ. και Κουγιουμτζόγλου, Σπ., 2000. Τοπογραφικές και Ανασκαφικές

- έρευνες στην περιοχή της Αζώρου επαρχίας Ελασσόνας, Νομού Λαρίσης. Στο *Το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ. στη Θεσσαλία και στην ευρύτερη περιοχή της* (1990-1998), 1η Επιστημονική Συνάντηση. Βόλος: Υπουργείο Πολιτισμού, ΙΓ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, σ.σ. 189-195.
- Δεριζιώτης Λ. και Κουγιουμτζόγλου, Σπ., 2004. Ανακαλύπτοντας την Άγνωστον Χριστιανικήν Περραιβικήν Τρίπολιν. Στο *Θωράκιον, Αφιέρωμα στη μνήμη του Παύλου Λαζαρίδη*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
 - Δεριζιώτης Λ. και Κουγιουμτζόγλου, Σπ., 2006. Αρχαιολογικά Ευρήματα της Παλαιοχριστιανικής Περραιβικής Τρίπολης. Στο *1ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας & Πολιτισμού της Θεσσαλίας. Πρακτικά Συνεδρίου 9-11 Νοεμβρίου 2006*. τ. II. Θεσσαλονίκη: Περιφέρεια Θεσσαλίας, σ.σ. 632-643.
 - Δεριζιώτης Λ. και Κουγιουμτζόγλου, Σπ., 2006. Χριστιανική Περραιβία. Τοπογραφικές και Ανασκαφικές Έρευνες. Στα *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης με τίτλο «Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας, 2003»*, τ. I: Θεσσαλία. Βόλος: Υπουργείο Πολιτισμού, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, σ.σ. 389-401.
 - Δεριζιώτης Λ. και Κουγιουμτζόγλου, Σπ., 2007. Η Περραιβική Τριπολίτις κατά την Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή Περίοδο. Το Καστρί της Δολίχης του Δήμου Λιβαδίου. Στο *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*. τ. 51. Λάρισα: Κώστας Σπανός, σ.σ. 33-64.
 - Δεριζιώτης Λ. και Κουγιουμτζόγλου, Σπ., 2009. Νεώτερες Έρευνες στην Χριστιανικήν Περραιβίαν. Ανασκαφικές Εργασίες στο «Καστρί» Δολίχης-Λιβαδίου. Στα *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης με τίτλο «Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 2, 2006»*, τ. I: Θεσσαλία. Βόλος: Υπουργείο Πολιτισμού, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, σ.σ. 475-487.
 - Ζαφειρόπουλος, Χ., 2008. Η γη του «αλλόκοτου»: Η Θεσσαλία στην αθηναϊκή τραγωδία του 5^{ου} αι. π.Χ. Στο *1ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας & Πολιτισμού της Θεσσαλίας. Πρακτικά Συνεδρίου 9-11 Νοεμβρίου 2006*. τ. I. Θεσσαλονίκη: Περιφέρεια Θεσσαλίας, σ.σ. 153-159.
 - Κουγιουμτζόγλου, Σπ., 2010. Παλαιοχριστιανική κεραμική από τους αρχαιολογικούς χώρους της Αζώρου και της Μηλέας της επαρχίας Ελασσόνας του Νομού Λαρίσης. Στα *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης με τίτλο «Κεραμική της Ύστερης Αρχαιότητας από τον Ελλαδικό Χώρο (3ος-7ος αι. μ.Χ.)*, 2006», τ. β'. Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού – Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Μακεδονικών και Θρακικών Σπουδών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης – Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας - Τομέας Αρχαιολογίας, σ.σ. 548-562.
 - Κραβαρίτου, Σ., 2012. Εισαγωγή. Στο *Αρχαίες Πόλεις Θεσσαλίας και περιοίκων περιοχών*. Λάρισα: Περιφερειακή Ένωση Δήμων Θεσσαλίας, σ.σ. 13-36.
 - Νικολάου, Ε., 2012. Η «περραιβική Τρίπολις»: Πύθιον, Άζωρος, Δολίχη. Στο *Αρχαίες Πόλεις Θεσσαλίας και περιοίκων περιοχών*. Λάρισα: Περιφερειακή Ένωση Δήμων Θεσσαλίας, σ.σ. 222-224.

- Ντάσιος, Φ., 2012. Περραιβία. Στο *Αρχαίες Πόλεις Θεσσαλίας και περιοίκων περιοχών*. Λάρισα: Περιφερειακή Ένωση Δήμων Θεσσαλίας, σ.σ. 217-222.
- Παπαρρηγόπουλος, Κ., 2009. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. 5. *Ελληνιστικοί και ρωμαϊκοί χρόνοι*. Αθήνα: Λυμπέρη Α.Ε.
- Πασσαλή, Α., 1990. Ο Ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στη Δολίχη. Στο *Δέκατο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης. Πρόγραμμα και Περιλήψεις ανακοινώσεων*. Αθήνα: Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρία, σ.σ. 73-74.
- Ρακατσάνης, Κ. και Τζιαφάλιας, Α., 2004. *Λατρείες και Ιερά στην Αρχαία Θεσσαλία. Περραιβία*. τ. Β'. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Σωτηριάδης, Γ., 1931. Αι κινήσεις του ρωμαϊκού στρατού εν Περραιβία υπό τον ύπατον Μάρκιον Φίλιππον εν έτει 168 π.Χ. Στο *Ελληνικά. Ιστορικών Περιοδικών Δημοσίευμα εκδιδόμενον καθ' εξαμηνον*. τ. 4^{ος}. Εν Αθήναις: Γραφεία Συντάξεως: Ακαδημίας 46, Συνδρομαί: Βιβλιοπωλείον Ι. Ν. Σιδέρη, Σταδίου 52, σ.σ. 5-14.
- Τζιαφάλιας, Α. και Ζαούρη, Α., 1999. Από τη βόρεια Περραιβία ως την αρχαία Κραννώνα: Νεκροταφεία της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου. Στα *Πρακτικά του Α' Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου με τίτλο (1994): Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου*. Λαμία: Υπουργείο Πολιτισμού – ΙΔ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασσικών Αρχαιοτήτων, σ.σ. 143-152.
- Τσαγκάρη, Δ., 2004. Η Θεσσαλία στη σφαίρα επιρροής του Κοινού των Αιτωλών. Κυκλοφορία Αιτωλικών Νομισμάτων στην περιοχή. Στα *Πρακτικά Συνεδρίων της Γ' Επιστημονικής Συνάντησης με τίτλο: Το Νόμισμα στο Θεσσαλικό Χώρο* Αθήνα: Έκδοση των Φύλων του Νομισματικού Μουσείου, σ.σ. 223-232.
- Χωρέμη – Σπετσιέρη, Α., 2004. *Τα γλυπτά του Παρθενώνα*. Αθήνα: Έφεσος.

Διαδικτυακές πηγές

- Shepherd, W. R., 1911. *Historical Atlas*. New York: Henry Holt and Company. Στο The University Of Texas At Austin», Reference Map of Ancient Greece. Northern Part. Διαθέσιμο στο: http://www.lib.utexas.edu/maps/historical/shepherd/greece_ancient_n_ref_1926.jpg [Ημερομηνία Πρόσβασης: 22.8.2012].
- Γλωσσάρι. Στο «ΟΔΥΣΣΕΥΣ» Υπουργείο Πολιτισμού. Διαθέσιμο στο: <http://odysseus.culture.gr/a/5/ga50.jsp?fletter=1> [Ημερομηνία πρόσβασης 24.8.2012].
- Δεριζιώτης, Λ. *Άζωρος*. Στο «ΟΔΥΣΣΕΥΣ» Υπουργείο Πολιτισμού. Διαθέσιμο στο: http://odysseus.culture.gr/h/3/gh352.jsp?obj_id=9442 [Ημερομηνία πρόσβασης: 25.8.2012].
- Δωδώνη. Στο «ΟΔΥΣΣΕΥΣ» Υπουργείο Πολιτισμού. Διαθέσιμο στο:

- http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2365 [Ημερομηνία πρόσβασης: 16.9.2012].
- Αναζήτηση Φύλλων Εφημερίδας της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ). Στο Εθνικό Τυπογραφείο. Διαθέσιμο στο: http://www.et.gr/index.php?option=com_wrapper&view=wrapper&Itemid=104&lang=el [Ημερομηνία πρόσβασης 25.8.2012].
 - ΙΕ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Περραιβική Τρίπολη. Στο «ΟΔΥΣΣΕΥΣ» Υπουργείο Πολιτισμού. Διαθέσιμο στο: http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=6766 [Ημερομηνία πρόσβασης: 25.8.2012].
 - Μπάτζιου-Ευσταθίου, Α., 2012. Προϊσταμένη της ΙΕ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Λάρισας. *Η Κοιλιάδα των Τεμπών (Μέρος Β΄)*. Στο περιοδικό Αρχαιολογία και Τέχνες. Διαθέσιμο στο: <http://goo.gl/ajPeL8> [Ημερομηνία πρόσβασης: 24/8/2012].
 - Σύγχρονοι Έλληνες συγγραφείς. Βιογραφικό Χριστόφορου Περραιβού. Στο Εθνικό Κέντρο Βιβλίου. Διαθέσιμο στο: <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=462&t=1789> [Ημερομηνία πρόσβασης 23.8.2012].
 - Τσιάκα Ασημίνα. 2012. *Ευρήματα από τις Ανασκαφές στη Δολίχη και την ευρύτερη περιοχή. 5^ο Φεστιβάλ Περραιβική Τρίπολις*. Στον Πολιτιστικό Σύλλογο Δολίχης «Η Τριπολίτιδα». Διαθέσιμο στο: <http://dolihi.gr/politistika/festival-perraiiviki-tripolis> [Ημερομηνία πρόσβασης: 4/9/2012].

Ο Ευάγγελος Β. Τσακνάκης αποφοίτησε από το Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου και απέκτησε το πτυχίο «Σπουδές στον Ελληνικό Πολιτισμό» της Σχολής Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών.

Ευάγγελος Β. Τσακνάκης
tsaknakisv@yahoo.gr
pervia.gr